

Jan Moulaert

DE VERVLOEKTE STAAT

Anarchisme in Frankrijk, Nederland en België
1890-1914

EPO

Het illustratiemateriaal voor dit boek werd bereidwillig ter beschikking gesteld door de Bibliotheek en het Archief van de Katholieke Universiteit Leuven, evenals door het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven te Antwerpen. Dank zij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam konden wij kennis maken met wat Max Nettlau in het onuitgegeven vervolg op zijn *Geschiede der Anarchie* schreef over het Belgisch anarchisme rond 1900.

Omslagontwerp : Drinkend Hert bij Zonsondergang
Druk : Drukkerij Zetterij EPO

Uitgeverij Epo,
Lange Pastoorstraat 25-27,
2600 Berchem

Vertegenwoordiging voor Nederland :
Ekologische Uitgeverij,
Gerard Doustraat 18,
1072 VP Amsterdam

ISBN 90-6445-502.3
D 1981-2204-017

INHOUD

Ten geleide door prof. R. De Schryver	9
Voorwoord	13
Hoofdstuk 1 Het anarchisme. Onbekend ? Onbemind ? ..	17
1. Het anarchisme versus de gezagsmaatschappij	18
2. De vervloekte staat	19
3. Economische uitbuiting en geestelijke verslaving ..	21
4. De anarchistisch-kommunistische toekomstmaatschappij	22
5. Het anarchisme, voor alles een socialisme	23
Hoofdstuk 2 Opkomst en prille ontwikkeling van de anarchistische beweging	25
1. Privé-bezit of kollektivisme ? Vroege konfliktstof binnen de Eerste Internationale 1864-1868	25
2. Autoritair of anti-autoritair kollektivisme ? Bakoeninisten versus marxisten 1868-1872	27
3. De anarchistische Internationale van St.-Imier 1873-1977	29
4. Nieuwe opties. Het anarchistisch-kommunisme en de propaganda van de daad 1876-1881	30
Hoofdstuk 3 Anarchisme in Frankrijk 1890-1914	33
1. Ravachol of de propaganda van de daad in praktijk 1892-1894	33
2. De vakbeweging, (nieuwe) wissel op de toekomst ..	39
3. De zaak Dreyfus	49
4. 'Verstrooiing' van de beweging	51
A. De revolutionaire kantjes van geboortebeperving	52
B. Onderwijs en opvoeding	53
C. Oorlog aan de oorlog	55
D. Anarchistische kolonies	60
5. Illegalisten en individualisten	62
6. De anarchistische 'partij' 1894-1914	64

7. Anarchisme, kunst en kunstenaars 1890-1900	70
A. Het anarchistisch mecenaat	70
B. Het lot van de negentiende-eeuwse kunstenaars	73
C. Fin-de-siècle-artisten in de ban van het anarchisme	75
a. Explosieve poëzie	75
b. Geëngageerd proza	79
c. Beeldende kunsten	82
Hoofdstuk 4 Anarchisme in Nederland 1890-1914	89
1. Een schuchtere aanzet	89
2. Het parlementair socialisme in ongenade	90
A. Vrije socialisten rond Ferdinand Domela Nieuwenhuis	90
B. Het revolutionair-syndikalisme binnen het Nationaal Arbeids Secretariaat	91
3. Het fatale keerpunt. De grote spoorwegstaking van 1903	92
4. De vrije socialisten in afzondering	93
5. Het uitwaaien van de beweging	95
A. De kristen-anarchisten. Barrevoetse liefde en geweldloosheid	95
B. Nederlandse kolonisten en koöperateurs	96
C. Geen man, geen cent voor het leger	97
D. Vrijdenkersbeweging, vegetarisme, neo-malthusianisme en aanverwanten	98
6. De anarchistische effectieven	98
Hoofdstuk 5 Anarchisme in België 1890-1914	101
1. Het socialisme, een gewestelijke materie	101
2. Luikse vurigheid. Van anarchistische federatie tot revolutionaire frontvorming	103
3. Anarchie onder de Mechelse kerktoren	117
4. Intellectueel anarchisme te Brussel	124
A. Het pluralisme van La Société Nouvelle	124
B. Elisée Reclus en de oprichting van de Université Nouvelle	126
C. Jacques Mesnil, band met Vlaanderen	129
5. Anarchisme en Vlaamse beweging	132
A. Van Nu en Straks	133

B. August Vermeylens Kritiek der Vlaamsche Beweging	136
C. De anarchistische ontwakking van vlaamsgezinde jongeren	143
Slotbeschouwing	149
Noten	155
Literatuur	189
Lijst van de illustraties	197
Gebruikte afkortingen	199
Register	201

TEN GELEIDE

Sedert de jaren zestig, om redenen die kennelijk niet alleen met '1968' maar ook met de aanhoudende maatschappelijke en morele malaise van nadien te maken hebben, heeft het historisch anarchisme een opvallend grotere belangstelling genoten dan voordien. Altijd opnieuw trouwens kan men vaststellen, hoezeer de historiografische oriëntatie eigentijdse wortels heeft en mede door de eigen problemen en verwachtingen wordt gestimuleerd. Als men de vraag stelt naar het anarchistisch denken of de anarchistische daad in de Lage Landen, kan men op het eerste gezicht niet zo maar beweren dat die landen dat deel van Europa zijn, waar ze hun grootste weerklink of opgang hebben gekend. Vooral is er de fundamentele vraag waarom, binnen de Nederlanden, Vlaanderen een zwakke voedingsbodem is gebleven en zo weinig ontvankelijkheid lijkt te hebben getoond voor wat ons aller dikke woordenboek definieert als 'de leer van de verloochening en omverwerping van alle staatsgezag en de onbegrensde zelfstandigheid van elk individu'. Vlaanderen heeft inderdaad geen Ferdinand Domela Nieuwenhuis, en het verschil met het vurige Wallonië is toch wel erg duidelijk; ook op deze vraagstelling zullen zowel de sociaal-ekonomische kontekst als de politieke traditie en de kulturele mentaliteit goeddeels een antwoord kunnen geven.

Jan Moulaerts werk situeert zich duidelijk binnen voornoemde maatschappelijke en historiografische kontekst. Hier moet echter meteen worden aan toegevoegd, dat er al met al nog niet veel werd gepubliceerd over het anarchisme in België en dat, uitgezonderd voor Luik en Mechelen, nog vrij weinig werd gepresteerd op stuk van grondig onderzoek. In dit opzicht heeft de auteur heel wat nieuw graafwerk verricht. Mede op basis hiervan biedt hij nu, als eerste, een syntetische historiek van het anarchisme in België; deze representatieve doorsnede van de anarchistische beweging in dit land slaat vooral op de periode 1890-1914.

Een andere niet geringere verdienste en oorspronkelijkheid van dit werk komt daarvandaan, dat het de anarchistische beweging in België niet los heeft gezien van haar internationaal kader en geschiedenis in de halve eeuw lopende van de Eerste Internationale tot de Eerste Wereldoorlog. Bij mogelijke geestesverwanten als de achttiende-eeuwse bokkerijders die Frederik van Eeden – niet toevallig hem – tot een toneelstuk inspireerden, is de auteur niet blijven stilstaan; hij heeft zich gehouden aan het eigenlijke anarchisme, dat in België, niet het minst in de hoogtijd tussen 1890 en 1914, onder sterke invloed heeft gestaan van de buitenlandse ontwikkeling. En als België in geestelijk opzicht ergens tussen lag en ligt, dan is dat wel tussen Frankrijk en Nederland; om deze reden heeft de auteur over de grenzen gekeken en heeft hij nagegaan wat de anarchistische ontwikkeling bij de zuider- en noorderbuur is geweest. Dat hierbij Frankrijk, waarvoor België en vooral Waals-België traditioneel zulk een belangrijke invloedzone is geweest, grote aandacht krijgt, hoeft niemand te verrassen; maar ook Nederland mag niet onderschat worden. Zodoende werd Jan Moulaerts werk dus ook goeddeels een van vergelijkende geschiedenis met oog voor wederzijdse afhankelijkheid.

Syntetische en vergelijkende geschiedenis krijgt pas zin en waarde als ze zich op voldoende wetenschappelijk vooronderzoek kan baseren. Ook in dit opzicht biedt Jan Moulaerts studie solide waarborgen. Het nu uitgegeven boek gaat grotendeels terug op het eerste deel van een lijvige tweedelige licentiaatsverhandeling; op summier wijze werd ook het tweede deel ervan, dat over het anarchisme te Antwerpen handelde, in deze uitgave verwerkt. Met die verhandeling behaalde de auteur, summa cum laude, de licentiaatstitel in de geschiedenis aan de Katholieke Universiteit te Leuven. Vanwege haar grote wetenschappelijke hoedanigheden, maar ook vanwege haar goede taal en stijl – een echo van de binding in Vlaanderen tussen anarchistische en literair-artistieke beweging rond de eeuwwende ? – werd de verhandeling bovendien, in 1980, met de tweejaarlijkse Hubert Pierlot-prijs bekroond. De publikatie ervan door EPO is een gebeurtenis; om zijn vele hoedanigheden heeft het boek recht op een ruim en aandachtig lezerspubliek.

Zoals alle andere maatschappelijke bewegingen en geestesstromingen heeft ook het anarchisme momenten van ontsporing gekend, zodat velen niet in staat lijken anarchie anders dan als chaos en terreur te definiëren. Toch mag ook hier het kind niet met het badwater worden weggegooid. Veel uit het anarchistisch ideeëngoed – vaak onder nieuwe namen – blijft ons bekoren en kan ons inspireren voor de verwezenlijking van een betere wereld waar 'volle vrijheid' met ware gelijkheid moge verbonden worden.

Reginald De Schryver
hoogleraar geschiedenis
K.U. Leuven

VOORWOORD

Het onderwerp anarchisme lijkt goed in de boekenmarkt te liggen. Toch missen wij alvast één bepaalde soort literatuur te midden de meest recente anarchisme-publicaties, met name meer diepgaande historische studies over de anarchistische beweging. Wat tot nu toe aangeboden werd beperkte zich al te vaak tot de zoveelste rondrit langs de indrukwekkende galerij van vergrijsde anarchistische kerkvaders of tot het zoveelste vluchtige relaas los uit de pols over de internationale anarchistische beweging van Adam en Eva tot op heden. Het uitgeversbedrijf is uiteraard al niet zo gehaast om meer gespecialiseerde literatuur op de markt te gooien. Op vlak van de geschiedenis van het anarchisme zou dit inhouden dat naast de gebruikelijke historische overzichten van algemene aard, ook gedegen deelstudies het licht zouden zien. En in zekere zin gaan de uitgevers nog vrij uit ook : er is voor de vaklui, in casu de historici, nog veel werk op de plank. Bitter weinig landen kunnen zoals Frankrijk bogen op een omvangrijke studie van de eigen anarchistische beweging. (1) Dat geldt alvast voor Nederland, maar des te meer voor België.

Inzake het Belgisch anarchisme werd tot op heden nagenoeg geen onderzoek verricht, laat staan gepubliceerd. (2) Mede ten gevolge daarvan schittert het anarchisme als grote afwezige in de klassieke overzichtswerken van het Belgisch socialisme. Dit boek wil bijdragen om dit euvel enigszins te verhelpen. Het wil door middel van vier 'deelopnamen' een representatieve doorsnede van het anarchisme in België tijdens de jaren 1890-1914 brengen. Voor Franstalig België enerzijds, Nederlandstalig België anderzijds wordt telkens dieper ingegaan, zowel op de anarchistische oppositie tegen de 'reformistische politiek' van de Belgische Werkliedenpartij, als op de uitstraling van het anarchisme op artistieke en intellectuele avant-gardemilieus. Dit was niet mogelijk geweest zonder de inbreng van de recent verschenen publikatie over het Mechels anarchisme van Dirk Wouters, maar vooral niet zonder de voorstudie over de Luikse anarchistische beweging door Julien Louis, die ons bereidwillig de onuitgegeven resultaten van zijn onderzoek ter beschikking stelde, waarvoor onze dank.

De geschiedenis van de Belgische anarchistische beweging wordt bij voorkeur niet losgekoppeld van die van haar Franse en Nederlandse zusterbewegingen. Frankrijk en Nederland blijken ook op vlak van anarchisme een bijzondere aantrekkingskracht uitgeoefend te hebben op het tussenliggende België. (3) De Franse beweging gaf overigens de toon aan binnen het internationaal anarchistisch 'orkest'. Haar lotgevallen waren meteen erg belangwekkend voor die van de globale anarchistische beweging. Met die wetenschap voor ogen hebben wij gepoogd geen geïsoleerde geschiedenis van het Belgisch anarchisme te brengen. Wij hebben er integendeel naar gestreefd deze geschiedenis zoveel mogelijk te verbinden met de geschiedenis van het Franse en het Nederlandse (indirekt ook het internationale) anarchisme en op die wijze in een ruimere (meer uitgewerkte dan in de traditionele algemene geschiedenissen) historische kontekst te plaatsen. De bedoeling hierbij was ook deze 'geschiedenis' leesbaar te maken voor een 'breder' publiek en dus niet enkel voor de 'ingewijden'. Vanuit die tweevoudige optie moeten ook de kortere inleidende hoofdstukken met een begripsomschrijving van het anarchisme en een vlugge historische inleiding over het ontstaan van de beweging begrepen worden.

De keuze van het tijds kader vergt wel enige toelichting. 1890 of – beter – het begin van de jaren negentig betekenden voor de anarchistische beweging in Frankrijk (maar ook in Franstalig België) een keerpunt. Alle bomaanslagen van 1892 tot 1894 ten spijt zweerden de meeste anarchisten op dat ogenblik deze zogenaamde propaganda van de daad af en gingen zij integendeel het actief militeren binnen de vakbeweging toejuichen. In Nederland ontstond in de jaren negentig uit de Sociaal-Democratische Bond de beweging van vrije socialist. In België betekende het algemeen meervoudig stemrecht van 1893 voor de Belgische Werkliedenpartij een belangrijk 'reformistisch' moment, voor de anarchisten daarentegen een nederlaag, maar meteen ook het begin van een hernieuwd verzet tegen het 'B.W.P.-reformisme'. Met de Eerste Wereldoorlog braken voor het anarchisme in Frankrijk, Nederland en België schaarsere tijden aan.

Dat dit boek voor een groot deel een literatuurstudie is, ligt voor de hand. Wij willen onze schatplichtigheid aan het lijvige werk van Jean Maitron over het Franse anarchisme geenszins

verdoezelen. Voor de Nederlandse beweging van haar kant vormden artikels van Rudolf De Jong, in tweede instantie van Hans Ramaer een waardevol uitgangspunt. (4) Enkel voor de bladzijden over België baseerden wij ons op onuitgegeven onderzoeksresultaten. Onze bewegingsruimte voor interpretatie was in haar afhankelijkheid van het voorhanden zijnde materiaal derhalve beperkt. Voor de studie van het Belgisch anarchisme betekent dit boek uiteraard slechts een eerste fase, die de 'materie' helemaal niet uitput. Deze 'materie' is dan ook indrukwekkend en strekt veel verder dan de loutere studie van het anarchisme, jazelfs tot op het 'cruciale' terrein van reformisme en revolutie.

Een meer prozaïsche aangelegenheid tenslotte maakt de 'technische' vormgeving uit. Wij hebben er naar gestreefd de belangrijkste anarchistische militanten telkens een biografische noot mee te geven, die terug te vinden is door middel van het register. Af en toe werden in noot ook een aantal voor 'ingewijden' misschien 'triviale' zaken omschreven, waarmee wij de 'niet ingewijde' lezer van dienst hopen te zijn. Het notenapparaat en de literatuurlijst hebben wij proberen uit te werken als een combinatie van én bronverantwoording én oriëntatie voor aanvullende lektuur.

Blijft ons de aangename bezigheid te danken wie dank toekomt : het lieve volkje dat deze veruitwendiging praktisch, intellectueel en emotioneel mogelijk maakte. Worden hierbij geboekstaafd : Ann Van Wijnsberghe; mijn moeder en mijn vader; mijn broers en zussen, waarvan het aantal in de loop der jaren is toegenomen, Frank, Marijke, Lutje, Greet Debucquoy en Patrick Vanhuyze; verder de 'andere' vrienden (al of niet huisgenoten) : Lut Delbeke, Ludo Vanvoorden, Leen Notebaert, Johan De vis, Axel Buyse, Katrien Bergé, Johan Docquier, Jozef Mampuy, Frank De Wispelaere, Lieve De Brabandere, Mark Derez. Vergeet ik hier bovendien ook niet Reginald De Schryver, Patricia Beersaerts, Guido Muelenaer en Dirk Cantillon. Dank tenslotte aan de Hubert Pierlot-stichting, die onze licentiaatsverhandeling *Ontwaking en de Kapel. Bijdrage tot de geschiedenis van het anarchisme te Antwerpen 1894-1910* met haar tweejaarlijkse prijs wilde bedenken. Het eerste deel van

deze verhandeling *Het anarchisme in Frankrijk, Nederland en België omstreeks 1890-1910* vormde de aanzet tot dit boek.

Jan Moulaert

Jan Moulaert is aspirant van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek.

HOOFDSTUK 1

HET ANARCHISME. ONBEKEND ? ONBEMIND ?

Een pasklare bepaling geven van het anarchisme loopt niet van een leien dakje. Vooreerst hebben de anarchisten, anders dan bijvoorbeeld de marxisten, zich nooit aan echt systematisch geschrijf overgegeven. Wat voorhanden is aan anarchistische theorievorming, beperkt zich voornamelijk tot propagandamateriaal. Bovendien wilde het anarchisme, wars van alle dogmatische of autoritaire neigingen – een wezenstrek ervan – de individuen de mogelijkheid geven in volle vrijheid hun persoonlijke opvattingen te ontwikkelen. Er werden dan ook heel wat anarchistische varianten in het leven geroepen. (5)

Toch vormen de anarchistische denkbeelden, op de keper beschouwd, een vrij homogeen geheel van opvattingen. Het anarchistisch individualisme van Max Stirner met zijn beklemtoning van de totale vrijheid (6) en het 'maatschappelijk' anarchisme van Proudhon of Bakoenin met zijn relatieve zin voor sociale organisatie lagen uiteindelijk niet zover uit elkaar als men op het eerste gezicht zou denken. De 'maatschappelijke' anarchist bleef, alle kollektivisme of kommunisme ten spijt, een individualist in hart en nieren. En hoeveel individualisten waren in de grond eigenlijk niet een 'maatschappelijk' anarchisme genegen, zonder dat ze daar echter openlijk voor durfden uitkomen. (7) In wezen betekende anarchie voor alle anarchisten die sociale toestand waarin alle gezag had opgehouden te bestaan. (8)

1. Het anarchisme versus de gezagsmaatschappij

Aan Proudhon komt de verdienste toe als eerste in 1840 een precieze inhoud aan het woord anarchie gegeven te hebben. In feite wil anarchie, afgeleid van de Griekse woorden *an* en *archè*, zoiets betekenen als het ontbreken van alle gezag of regering. Een koppige traditie wil dat dit gelijkstaat met de totale wanorde. Pierre-Joseph Proudhon, vader van het anarchisme, zag het anders. Voor hem was de regering, de staat, bron van alle wanorde. Enkel en alleen een samenleving zonder regering of gezag kon de natuurlijke orde en de sociale harmonie herstellen.

Niettemin bleven de namen anarchie, anarchist en anarchisme in de brede lagen van de bevolking hun verdachte reputatie behouden. De volgende anarchistische generaties schrokken er dan ook voor terug zich zomaar anarchist te noemen. Proudhon zelf noemde zich naar het einde van zijn leven bij voorkeur federalist; zijn kleinburgerlijke volgelingen doopten zichzelf mutualisten, zijn socialistische erfgenamen daarentegen kollektivisten en weldra zelfs kommunisten. Vanaf de jaren negentig, zeker in Frankrijk, kwam de term libertair meer en meer in gebruik als synoniem van anarchist. Dit laatste epiteton was intussen wel reeds geruime tijd in ere hersteld. (9)

Een poging tot omschrijving van het anarchisme ondernomen door George Woodcock kan blijkbaar de goedkeuring van een aantal andere auteurs in deze materie wegdragen. Voor Woodcock is het anarchisme 'een maatschappelijk denksysteem dat gericht is op fundamentele veranderingen in de structuur van de maatschappij, meer in het bijzonder – want dat is het gemeenschappelijk element in alle vormen van het anarchisme – op de vervanging van de autoritaire staat door een of andere vorm van regeringsloze samenwerking tussen vrije individuen'. (10) Dezelfde basisideeën vinden we ook bij Arvon. Voor hem is het anarchisme: 'un mouvement d'idées et d'action qui, en rejetant toute contrainte extérieure à l'homme, se propose de reconstruire la vie en commun sur la base de la volonté individuelle autonome'. (11)

Het gezag, eeuwig spookbeeld van elke anarchist en in de anarchistische optiek van elk zelfbewust individu in het algemeen, openbaarde zich in de maatschappij onder drie gedaanten, met elk hun eigen vorm van dwang: de staat, het kapitaal en de godsdienst. Het neerhalen van deze autoritaire drievuldigheid maakte dan ook het wezen uit van het 'negatief' gedeelte van de anarchistische denkbeelden. (12)

De hiernavolgende doorlichting van de anarchistische denkbeelden inzake bestaande en toekomstige maatschappij gebeurt hoofdzakelijk vanuit anarchistisch-kommunistische hoek. Nu is het anarchistisch-kommunisme (ook nog anarcho- of libertair-kommunisme en, zo men wil, zelfs sociaal-anarchisme genoemd) inderdaad slechts één verschijningsvorm van 'het anarchisme', maar dan wel die vorm die tijdens de jaren 1890-1914 in Frankrijk, Nederland en België ruim domineerde. Overigens week dit anarchistisch-kommunisme in de diagnose van de 'autoritaire maatschappij' geenszins fundamenteel af van de andere anarchistische 'varianten'. Wat de beoogde toekomstmaatschappij betrof waren er natuurlijk wel verschillen, waar we op terugkomen in het volgend hoofdstuk over de Eerste Internationale en haar nageschiedenis.

2. De vervloekte staat

Bij de anarchisten lag de grootste nadruk op de strijd tegen de staat. 'Le gouvernement de l'homme par l'homme, c'est la servitude', schreef Proudhon met Stirner. (13) Voor de anarchisten impliceerde elke staatsvorm de verknechting van het individu, de doodslag van alle persoonlijke creativiteit. Bovendien groeide hun anti-etatisme naarmate zij zich meer en meer wilden onderscheiden van de marxisten die diezelfde staat in tegenstelling tot de anarchisten eerst wilden veroveren, om op die wijze zijn aftakeling te kunnen bespoedigen.

Zo absurd was de anarchistische visie op de afschaffing van de staat blijkbaar niet. Voor de grote meerderheid van de socialisten in de negentiende en bij het begin van de twintigste eeuw

was de staat het machtsapparaat dat de bestaande orde moest in stand houden. Marxisten, evengoed als anarchisten, beoogden de vernietiging van het staatsapparaat om te komen tot een klassenloze maatschappij. Op dat punt hadden Lenin en Kropotkin (14) erg gelijklopende ideeën. Maar de meningen liepen finaal uiteen over de middelen om na de revolutie tot die klassenloze maatschappij te komen.

De marxisten zagen de vernietiging van de staat niet zomaar van de ene dag op de andere gebeuren. Ze voorzagen een tussenstadium : het proletariaat moest zich in eerste instantie van de staatsmacht meester maken en deze vervolgens gebruiken om definitief de macht van zijn vijanden te breken. Dit kon het des te beter door alle produktiemiddelen tot staatseigendom te maken. Zolang dus bleef de staat een verdrukkende macht uitoefenen, maar dan uitsluitend ten voordele van het proletariaat. In marxistisch jargon heet deze tussenfase op weg naar de staatsloze kommunistische maatschappij de diktatuur van het proletariaat. Een overgangperiode van tijdelijke aard, aldus de marxisten, want door de nationalisering van alle produktiemiddelen heft het proletariaat zichzelf als proletariaat op, verdwijnen geleidelijk alle klassentegenstellingen en sterft uiteindelijk ook de staat af. De staat, uitdrukking van de klassentegenstellingen, verliest immers op dat ogenblik zijn functie.

Voor de anarchisten kon er geen sprake zijn van een overgangsfase als de proletarische staat, die marxistische poging tot verzoening tussen staat en maatschappij. De staatsloze kommunistische maatschappij, die volgens Marx gegarandeerd zou volgen op de diktatuur van het proletariaat, deze 'post-diktatoriale anarchie', behoorde volgens Bakoenin tot het rijk der mythes. De theorie van de wetmatige dialektische ontwikkeling, waarop de overtuiging van Marx steunde, was, volgens Bakoenin, een 'utopisch dialektisme', een 'dialektische utopie'. De staat was van nature uit kontra-revolutionair, werktuig bij uitstek voor de verknechting van het individu, bron van alle gesels. Staat en maatschappij waren niet te verzoenen. De staat moest terstond vernietigd worden.

Volgens de libertairen zou de proletarische staat des te wurgender zijn, omdat hij door de naasting van de produktiemiddelen meer dan welke staat ook alle macht naar zich toe zou trekken. Zoals elke diktatuur zou hij bovendien, gedreven door het instinct tot zelfbehoud, zichzelf willen bestendigen. Heel luci-

de voorspelden Bakoenin en andere libertairen een Russische revolutie die eerst wezenlijk anarchistisch zou zijn, maar die, indien ze het staatsocialistisch recept zou volgen, onafwendbaar zou leiden tot een rode bureaucratie, een 'kommisariokratie'. Een dergelijk regime zou na een korte onderbreking zonder blikken of blozen de uitbuiting en verknechting onder het mom van het algemeen welzijn in onverminderde mate verderzetten. (15)

3. Economische uitbuiting en geestelijke verslaving

De economie, essentieel voor de marxisten, was voor de anarchisten slechts één van de verschillende deelvlakken – belangrijk weliswaar, maar zeker niet beslissend – waar het autoritarisme zich uitte. De strijd tegen kapitaal en privé-bezit nam dan ook binnen de libertaire aktie niet zo'n overwegende plaats in als binnen de marxistische. (16)

Zeker zo belangrijk was de strijd tegen de morele verknechting. De minderheid, die het volk politiek en economisch onderdrukte, had in de (staats-)school en het leger twee uitermate geschikte instrumenten gevonden om de massa voor eeuwig de mond te snoeren. Maar dat waren niet de enige instellingen die de staat aanwendde om zijn moreel gezag op te dringen. De burgerlijke stand, die de nieuwgeborenen tot staatsbezit maakte; het huwelijk; de familie; de godsdienst waren evenveel andere instellingen die elk greintje persoonlijkheid in het individu de kop moesten indrukken. Het huwelijk trof hetzelfde verwijt als de burgerlijke stand en hield voor de vrouw zelfs een dubbele vervreemding in : zij verloor op de koop toe haar vrijheid aan haar echtgenoot om een soort wettelijke slavin te worden. Waarop de anarchisten zich uitspraken voor de vrije vereniging zonder priester en/of vertegenwoordiger van overheidswege. Het gezin, produkt van het reeds verderfelijke bevonden huwelijk, kon het kind slechts verstikken en moest dus doorbroken worden. Kinderen mochten geen bezit zijn, noch

van degenen die hen op de wereld zetten, noch van de maatschappij. (17)

De godsdienst op haar beurt diende slechts om bij het volk elke geest van opstandigheid te doden. Het merendeel der anarchisten kende aan de strijd tegen godsdienst en kerk dan ook een eerste-rangplaats toe. Voor Bakoenin was de godsdienst geboren uit de vrees van de mens voor de hem omringende wereld, die hij maar niet kon doorgronden. De mens riep abstrakties in het leven, die hij ging verafgoden en waaraan hij krachten en kwaliteiten uit de natuur en de samenleving ging toekennen. Tot overmaat van ramp zagen al vlug een aantal kwakzalvers het grote voordeel in dat te halen viel uit de uitbuiting van de onwetendheid van de massa's. Het heette dat sommigen meer geïnspireerd waren dan anderen en dus ook moesten gehoorzaamd worden. Het gezagsprincipe was geboren en daarmee de twee fundamentele gezagsuitingen : kerk en staat. Beide poneerden de natuurlijke verdorvenheid van de mens, het individu dat meteen vol onderworpenheid afstand moest doen van zijn leven, zijn natuur zelf, om heilige te worden voor de kerk en burger voor de staat. De taakverdeling tussen beide gezagsinstellingen wijzigde zich mettertijd. In de negentiende eeuw, aldus Bakoenin, stond de kerk in voor de intellektuele, de staat voor de economische verknechting. De libertairen waren het roerend eens over het misdadig karakter van elke kerk; velen predikten de onmiddellijke strijd, sommigen echter verwachtten de uiteindelijke oplossing slechts met de komst van de sociale revolutie. (18)

4. De anarchistisch-kommunistische toekomstmaatschappij

Met de vernietiging van het gezag nam het konstruktief gedeelte van het anarchistisch programma een aanvang. Het is niet gemakkelijk in enkele lijnen de toekomstmaatschappij van de anarchisten, in ons geval de anarcho-kommunisten, te schetsen. Alleszins moesten én welzijn én vrijheid er tenvolte verze-

kerd zijn. En dit kon slechts in een anarchistisch-kommunistische samenleving.

Anarchistisch omdat ze de volle vrijheid van het individu wou gewaarborgd zien en daarom voor alle niveaus van de samenleving het recht op vrije ontwikkeling opeiste. In de libertaire maatschappij zou het individu, geïnspireerd door zijn behoeften, zijn smaak en zijn sympathieën, zich op totaal vrije basis met andere individuen in een groep kunnen verenigen. Die verenigingen zouden zich op hun beurt volkomen vrij met andere groepen binnen de wijk of de gemeente kunnen verbinden, zo ook de gemeenten binnen de regio en op die wijze steeds verder : de regio's binnen de natie, de naties binnen de mensheid...

Kommunisme betekende de inbeslagneming in naam van de hele mensheid van alle bezit, van alle rijkdom op aarde. De anarchistische maatschappij zou kommunistisch zijn, omdat ze zou toelaten dat alle mensen kunnen genieten van alle bestaande rijkdom volgens het principe 'De chacun selon ses facultés, à chacun selon ses besoins' of nog 'De chacun et à chacun suivant sa volonté'. (19)

5. Het anarchisme, voor alles een socialisme

Een door het 'marxistisch' denken getekende geschiedschrijving beschouwt het anarchisme als een randverschijnsel van het socialisme : het anarchisme was, na gedurende lange tijd als tegenwicht gediend te hebben voor het socialisme, gedomd om er door opgeslorpt te worden. (20)

In dit kader was het anarchisme te herleiden tot dagdromerij van ambachtslui, mijmerend over een terugkeer naar het (pre-industriële) verleden, of van kleinburgerlijke intelektuelen, zich vermeiend in de utopie. Bevangen als deze kleinburgerlijke elementen waren door de panische angst opgeslorpt te worden in de grijze anonimiteit van de proletarische massa, verzetten ze zich uit alle macht, 'reaktionair', tegen deze, althans voor 'marxisten', noodwendige faze van de historische ontwikkeling.

Spijtig voor de theorie, maar detailstudies op dat vlak wezen uit dat deze meer het produkt is van ideologisch truitjestrekken dan een getrouwe weergave van de realiteit. De aangehaalde voorstelling van zaken blijkt te eenvoudig om goed te zijn. Wat aanhang betrof onderscheidde het anarchisme zich nauwelijks van het socialisme. (21)

Al met al kan de socialistische familie het anarchisme niet zo maar als een vreemd lichaam uitspuwen. Het valt niet te loochenen dat anarchie voor alles synoniem was van socialisme. De anarchist was in de eerste plaats een socialist die er naar streefde de uitbuiting van de mens door de mens uit de wereld te helpen. Het anarchisme was niets anders dan een tak van de socialistische boom; een tak waar de zorg voor de vrijheid en de haast om de staat te vernietigen centraal stond. Elke anarchist was een socialist, maar niet elke socialist was noodzakelijkerwijs een anarchist. In dat licht gezien dekken vlaggen als libertair-kommunisme of dito socialisme ontegensprekelijk beter de anarchistische lading dan anarchisme zelf, federalisme of mutualisme.

De anarchistische beweging moet dan ook wezenlijk beschouwd worden als een niet te verwaarlozen deel van de socialistische arbeidersbeweging, die zich ontwikkelde in de tweede helft van de negentiende eeuw. (22)

HOOFDSTUK 2

OPKOMST EN PRILLE ONTWIKKELING VAN DE ANARCHISTISCHE BEWEGING

Toen Proudhon zijn geschriften de wereld instuurde, was er nog geen sprake van een echte anarchistische beweging. (23) Het was pas met de vorming van het Internationaal Werklie-denverbond, beter gekend als Eerste Internationale, in 1864 en de conflicten binnen haar schoot tussen zogenaamde 'autoritair'en' en 'anti-autoritair'en', dat de eerste anarchistische groepen ontstonden. (24) Met name de anti-autoritaire fraktie plaatste zich volledig in de lijn van het anarchistisch gedachtengoed, ofschoon ze er aanvankelijk wel voor terugschrok zich als dusdanig te 'etiketteren'. (25)

1. Privé-bezit of kollektivisme ? Vroege konfliktstof binnen de Eerste Internationale 1864-1868

De eerste vier levensjaren van de Internationale werden getekend door een groeiende tegenstelling tussen wat we grofweg mutualisten en kollektivisten zouden kunnen noemen. Het door Proudhon geïnspireerde mutualisme of – op zijn Frans – mutuellisme streefde ernaar de autonomie van het individu op vreedzame wijze, binnen het kader van de bestaande sociaal-ekonomische orde, te bewerkstelligen. Met die bedoeling wou het mutualisme de 'geldhandel' vervangen door een 'ruilsysteem' op basis van kredietbons, waarbij de grondslag voor de waardebepaling van produkten het aantal arbeidsuren vereist

voor hun vervaardiging zou zijn. Bovendien moest alles wat met krediet te maken had, uit de greep van de kapitalistische banken – deze roomden door middel van reuzeintresten het grootste deel van de opbrengst van de arbeid af – gehaald worden via de oprichting van zogenaamde 'sociétés mutuelles' door de voortbrengers. Deze onderlinge (bijstands-)maatschappijen, waarvan het kapitaal gevormd werd door de aandelen van de klanten, zouden dan krediet verlenen tegen intresten die beperkt zouden blijven tot een minimum (0,25 à 0,50%), nodig om de administratieve kosten te dekken. Dankzij dit systeem van 'goedkoop krediet', aldus Proudhon, zou overgegaan kunnen worden tot de 'liquidation sociale'. Dit wil zeggen, het terugkopen van gronden door de boeren en het vervangen van ondernemers door arbeidersmaatschappijen, zonder dat men tot een gewelddadige onteigening diende over te gaan. De door Proudhon in 1848 opgerichte, maar vrij vlug verboden, Banque du Peuple was een poging in die richting. In het algemeen was het mutualisme met zijn ruil- en kredietsysteem een belangrijke inspiratiebron bij de oprichting van koöperatieven en onderlinge bijstandsmaatschappijen. (26)

Dit mutualisme, dat vooral in Frankrijk en Zwitserland, maar ook in België aanhang vond, had de beginnende Internationale in belangrijke mate beïnvloed, maar werd met de jaren meer en meer in het defensief gedrongen. Definitief breekpunt werd de kwestie van het privé-bezit, dat door de mutualisten in naam van de persoonlijke vrijheid verdedigd werd. De kollektivisten daarentegen, beklemtoonden eensgezind de noodzaak niet alleen de door de mutualisten voorgestelde transport- en kredietsektor, maar ook de grond tot gemeenschappelijk bezit te maken. Op het Brussels kongres van 1868 moest het mutualisme de duimen leggen; het principe van de 'individuele eigendom' werd verworpen. Het kollektivisme, men zou het ook een vorm van onvolkomen kommunisme kunnen noemen, werd naar voren geschoven. (27)

2. Autoritair of anti-autoritair kollektivisme ? Bakoeninisten versus marxisten 1868-1872

Het 'kommunistisch' kamp bleek echter allesbehalve homogeen te zijn. Eenmaal de gemeenschappelijke vijand verslagen, kwamen de grote interne tegenstellingen vlug aan de oppervlakte. Een niet onaanzienlijke groep waartoe ook James Guillaume (28) behoorde, ging zich afzetten tegen wat ze noemde het 'autoritair kommunisme' van Marx en zijn – onder meer Duitse – achterban. In Michael Bakoenin, die in 1868 aansloot bij de Internationale en die een grote invloed had op de toenmalige arbeidersbeweging in Spanje, Italië en ook Zwitserland, vond de anti-autoritaire lijn een doorgewinterde hoofdmantel. (29)

Het principe van het kollektief grondbezit stelden de anti-autoritairen niet in vraag. Met klem echter verdedigden ze hun federalistische beginselen inzake de organisatie van de Internationale tegen de centralistische neigingen van de 'marxisten'. De Internationale diende een vrije federatie van vrije verenigingen te zijn; de bevoegdheden van de algemene raad te Londen, waar Marx nogal wat in de pap te brokken had, dienden dan ook tot een minimum herleid. Niet minder heftig waren de anti-autoritairen in hun veroordeling van het kommunisme à la Marx, dat naar hun mening door de nationalisering van de grond alle maatschappelijke krachten wilde concentreren in handen van de staat, terwijl zij juist de totale vernietiging van die staat en de opbouw van de maatschappij van onder naar boven door middel van de vrije vereniging voor ogen hadden. Zo moesten ze ook niet weten van de organisatie van de arbeidersklasse in een afzonderlijke politieke partij met het oog op de verovering van de politieke (staats-)macht zoals Marx en de zijnen dat voorstonden. Bakoenin en zijn aanhangers noemden zich bij voorkeur kollektivisten. Daarmee wilden ze in tegenstelling met het autoritair kommunisme een 'niet-autoritair, federalistisch, anti-etatistisch of anarchistisch kommunisme' aanduiden. Voor alles was het de bedoeling de nadruk te leggen op hun anti-autoritaire ingesteldheid: ze wilden zelfs niet eens trachten vooraf de vorm te bepalen die de consumptie zou aannemen binnen een maatschappij waar alles zou onteigend zijn.

Binnen de Internationale was de wagen nu voorgoed aan het rollen. Twee doctrines – aan de éne kant de marxisten, de communisten, de autoritaireren of hoe men ze ook noemen wil, aan de andere kant de anarchisten, de anti-autoritaire kollektivisten – en bovendien twee nagenoeg totaal tegengestelde persoonlijkheden stonden met getrokken messen tegenover elkaar. De langdurige strijd tussen de twee hoofdstromingen binnen de socialistische familie had voorgoed een aanvang genomen: 'sociaal-demokraten' en revolutionair (anarcho)-syndikalist zouden het dispuut in latere tijden met veel ijver verderzetten.

Het konflikt zelf spitste zich aanvankelijk toe op de kandidatuur voor toetreding tot de Internationale van de Alliance Internationale de la Démocratie Socialiste, een door Bakoenin kersvers opgerichte – al of niet geheime – sociëteit met internationale vertakkingen in Frankrijk, Spanje en Italië. In 1868 stootte Bakoenin, die zelf in dat jaar als lid van de centrale sectie van Genève ten persoonlijke titel aan de Internationale verbonden was, echter op de weigering van de algemene raad te Londen, om de Alliance in zijn geheel als internationale organisatie op te nemen. De algemene raad meende echter wel dat de verschillende afdelingen van de Alliance sekties van de Internationale konden worden. In 1869 werd de Geneefse afdeling van de Alliance dan ook unaniem door de algemene raad aanvaard binnen de Internationale, maar onmiddellijk daarop opnieuw geweigerd door het Geneefse centraal komitee van de Fédération romande. De kwestie bleef, mede onder invloed van de tragische Commune-ervaring (30), hangend tot in 1871, toen een konferentie te Londen zijn goedkeuring hechtte aan de oprichting van een Bakoenin-gezinde Fédération jurassienne, die dan de 'dissidenten' binnen de Fédération romande zou groeperen.

Maar daarmee was de kous helemaal niet af; integendeel, de tegenstellingen namen in alle hevigheid toe. Intussen waren de posities binnen de Internationale aanzienlijk gewijzigd. Op het kongres te Bazel in 1869 was de meerderheid nog in handen van de anti-autoritaire kollektivisten. Op het vijfde kongres te Den Haag in 1872 daarentegen was de situatie omgeslagen in het nadeel van de Bakoenin-aanhang. Dit kongres zou de geschiedenis ingaan als dat van de grote scheuring binnen de socialistische familie tussen autoritaireren en anti-autoritaireren, later respectievelijk marxisten en anarchisten genoemd. De pro-Marx meerderheid ging er inderdaad over tot de royerering van

Bakoenin, evenals van Guillaume, de grote inspirator van de Jura-federatie. Terzelfdertijd werd ook besloten de zetel van de Internationale over te brengen naar New York, waar deze in 1876, ver verwijderd van haar voedingsbodem en vrijwel vergeten, haar laatste adem uitblies. (31)

3. De anarchistische Internationale van St-Imier 1873-1877

De anti-autoritaireren bleven na Den Haag niet bij de marxistische pakken zitten. Nog in hetzelfde jaar kwamen ze bijeen in een internationaal kongres te St-Imier, een plaatsje in de Zwitserse Jura. Ze legden er de eerste steen van een op te richten nieuwe, dit keer anti-autoritaire Internationale, die het jaar daarop, in 1873, definitief het daglicht zou zien op het internationaal anti-autoritair kongres te Genève. Dit Geneefse kongres, dat zichzelf als de enige erfgenaam van de Internationale zag en zich dan ook de titel van zesde algemeen kongres van het Internationaal Werkliedenverbond toeëigende, besloot de algemene raad, toch niets anders meer dan een werktuig in handen van de marxisten, af te schaffen en de federaties totale autonomie te verlenen. Meteen werd bepaald dat de verantwoordelijkheid voor het federaal bureau en de voorbereiding van het jaarlijks kongres elk jaar bij een andere regionale federatie zou berusten. Een federalistische, autonomistische wind waaide door deze 'nieuwe' Internationale.

De ruggegraat van deze 'anarchistische' Internationale werd gevormd door de Jura-federatie en de Spaanse (32), de Italiaanse en de Belgische federatie. Haar betekenis mag overigens niet onderschat worden: juist in die tijd ontwikkelden zich anarchistische bewegingen in diverse, vooral Latijnse landen.

Maar ook deze Internationale was geen lang leven beschoren. Anno 1877, met het algemeen socialistisch kongres te Gent, bevestigde de Vlaamse fraktie binnen de Belgische federatie officieel haar sociaal-demokratische voorkeur en in 1878 verloor de Jura-federatie haar grote inspirator in de figuur van

Guillaume, die naar Parijs uitweek. Bovendien moest de Spaanse federatie, zonder twijfel de sterkste van alle, reeds in 1874 in de klandestiniteit onderduiken; deze federatie zou verboden blijven tot 1881. In 1877 ging te Verviers het negende kongres van de anti-autoritaire Internationale door. Het zou geen onmiddellijk verlengstuk meer krijgen. (33)

4. Nieuwe opties. Het anarchistisch-kommunisme en de propaganda van de daad 1876-1881

De Internationale mocht dan ontbonden zijn, de ideeën waren onmiskenbaar tot rijping gekomen. Dat de anarchistische doctrine verder kon worden uitgediept was vooral te danken aan de grote werkzaamheid van de Italiaanse en de Jura-federatie.

In 1876 werd een verklaring van twee Italianen, Carlo Cafiero (34) en Errico Malatesta (35), namens de Italiaanse federatie op haar kongres te Firenze, gepubliceerd in de *Bulletin de la Fédération jurassienne*. De verklaring was niet van belang ontbloot. Ze vormde een eerste aanzet tot een duidelijke koerswending van de toenmalige anarchistische beweging. In tegenstelling met de mutualisten hadden de anti-autoritaire kollektivisten altijd de noodzaak van het in gemeenschappelijk, kollektief bezit brengen van de produktiemiddelen vooropgesteld. Aan de produkten van de arbeid werd door deze kollektivisten echter met geen vinger geraakt. In hun ogen was het persoonlijk bezit ervan een noodzakelijke waarborg voor de persoonlijke vrijheid. Dit principe werd door het Florentijns kongres van de Italiaanse federatie voorgoed op de helling gezet. Niet alleen de produktiemiddelen moesten kollektief bezit worden, maar tevens de produkten van de arbeid zelf. 'De medewerking van iedereen tot bevrediging van de behoeften van iedereen', deed van dan af onafwendbaar opgeld als de enige regel binnen het anarchistische denken, die produktie en kon-

sumptie mocht beheersen, en dit in naam van het 'heilige' principe van de solidariteit.

De definitieve heiliging van voorgenoemde stelregel greep plaats op het kongres van de Jura-federatie te La Chaux-de-Fonds in 1880. Door de aanwezigheid van belangrijke militanten als Kropotkin, Cafiero, Elisée Reclus (36) en anderen mocht het kongres zowaar pretenderen representatief te zijn voor nagenoeg het hele internationale anarchisme van toen.

Onbeschroomd werd door te La Chaux-de-Fonds verzamelde militanten voor het kommunisme gekozen als einddoel van de anarchistische aktie, al of niet met het kollektivisme als tijdelijke overgangsvorm. Waar in het anarchistische kamp kommunist voorheen stond voor marxist, staatskommunist, voorstander van het gezag, werd een kommunist vanaf 1880 heel eenvoudig elkeen die voorvechter was van de formule 'ieder volgens zijn behoeften'. En om alle verwarring te vermijden liet men aan het epiteton kommunist de woorden anarchistisch of libertair voorafgaan. Het kongres precizeerde ook hoe de 'gemeente' (commune), de basiscel van de toekomstige maatschappij, er zou uitzien of, beter, er niet zou mogen uitzien. Ten allen prijze moest men vermijden dat de gemeente een soort ministaat zou worden. 'La commune n'est pour nous que l'expression synthétique de la forme organique des libres groupements humains.' (37)

Niet alleen de doctrine werd circa 1880 in een nieuwe vorm gegoten. Wellicht werd het kongres te La Chaux-de-Fonds in 1880 voorafgegaan door een geheime sessie met de belangrijkste militanten: Kropotkin, Reclus, enz., waarop ook de te volgen taktiek aan een grondig onderzoek werd onderworpen. (38) De taktiek die daar uit de bus kwam, kan in één – zij het ietwat explosief – woord samengevat worden: propaganda van de daad. Beoogd werd de totale vernietiging met geweld van de bestaande instellingen. Verder werd de noodzaak beklemtoond alle mogelijke inspanningen te leveren om door daden de revolutionaire idee en de geest van revolte te propageren. Dat men de sfeer van de wettelijkheid moest verlaten lag voor de hand. Alle aktie – zo vertelt ons toch het politieverslag van de bijeenkomst – moest verschoven worden naar het domein van de onwettelijkheid, dit was de enige weg die tot de revolutie leidde. Nog in dat verband werd gewezen op de voordelen die de studie en de toepassing van techniek en scheikunde konden

opleveren. Tenslotte bleef men vasthouden aan de autonomie van de groepen en de individuen, maar stelde men wel de oprichting van een centraal bureau voor internationale inlichtingen voor, teneinde de kontakten tussen de groepen te vergemakkelijken. (39)

Het internationaal revolutionair kongres van London in 1881 zou de optie voor de propaganda van de daad 'officieel' bevestigen. Men zette er zich bovendien sterk af tegen elke mogelijke vorm van rekonstruktie van de Internationale, die nu toch eenmaal dood was. Wel werd de oprichting van een internationaal bureau voor uitwisseling van informatie, zonder verdere bevoegdheden evenwel, aanvaard. (40)

Een verdere studie van het anarchisme moet bijgevolg binnen de nationale kaders gebeuren. In Frankrijk was intussen de amnestie voor de communards afgekondigd. De anarchistische beweging kende er een aardige opbloei en werkte zich op als grote smaakmaker binnen het internationale anarchistische kamp. (41)

HOOFDSTUK 3

ANARCHISME IN FRANKRIJK 1890-1914

Na het verdwijnen van de anti-autoritaire Internationale en met haar van nagenoeg elke organizatorische samenhang binnen de internationale anarchistische beweging plooiden de diverse nationale bewegingen steeds meer op zichzelf terug. Een van deze nationale bewegingen trad echter bijzonder op het voorplan. De Franse anarchisten speelden vanaf de jaren tachtig, aanvankelijk vanuit Lyon (42), later vanuit Parijs, een leidinggevende rol binnen de internationale beweging en bezorgden op die wijze aan die beweging toch nog een zekere coherentie, in ieder geval wat het anarchistisch gedachtengoed aanging. De gebruikelijke beeldvorming van het anarchisme, doorspekt als die is van bommen en ander gevaarlijk springtuig, gaat niet weinig terug op het Frans anarchisme van de jaren negentig...

1. Ravachol of de propaganda van de daad in praktijk 1892-1894

Het algemeen gangbaar imago van de anarchist mag op zijn zachtst gezegd erg eenzijdig genoemd worden. Nog steeds vormt het spookbeeld van de in zwarte kapmantel gehulde anarchist die met een bom verscholen zit in een duister portiek, – zij het in een ietwat modernere versie – een dankbare tematiek, en dit niet alleen in een goedkope sensatiepers. In het

dagelijks taalgebruik zijn anarchisme en terrorisme gemakkelijkshalve tot synoniemen geworden. Met een uitzonderlijke 'feeling' voor de zaak heeft de overheid, daarin flink gesteund door de media, de gevoelige snaar van de gemakkelijk te manipuleren burger betokkeld. Vrij vlot heeft zij het imago van de anarchist-terrorist ingang doen vinden. Eenmaal de publieke opinie voor haar visie gewonnen, was het gemakkelijk de lastpost in kwestie terdege het zwijgen op te leggen.

Er bestond natuurlijk een aanleiding, de zogenaamde propaganda van de daad zoals die door de anarchisten in de jaren tachtig als de revolutionaire taktiek bij uitstek aangezien werd. Een speciale revolutionaire strategie huldigden de anarchisten wel; op dat vlak ondergingen zij een duidelijke invloed van de aktie van de Russische nihilisten. In de ogen van de anarchisten was de revolutie niet langer meer die ene grootse frontale strijd die met open vizier zou moeten geleverd worden op de langverwachte 'grote dag'. Voor hen was de revolutie een soort heimelijke partizanenoorlog geworden, die het moest hebben van individuele daden, bij voorkeur op economisch vlak: aanslagen op patroons, brandstichting in fabrieken, enz. Ze hadden helemaal niet de pretentie op die wijze de sociale kwestie op te lossen, maar ze waren er wel rotsvast van overtuigd door deze daden de aandacht van de uitgebuitenen te kunnen trekken op hun werkelijke vijanden en bovendien te vermijden dat de arbeiders op het ogenblik van de revolutie zouden afdwalen in de politieke doolhof. De 'open' propaganda (pers, konferenties en brochures) moest voornoemde propaganda van de daad volledig ondersteunen. Ze moest instaan voor de levering van de aktiemiddelen die nodig waren voor de geheime propaganda: de uitvoerders van de aanslagen, het geld en de kontakten. Bovendien moest ze, eenmaal de daad gesteld, er de nodige ruchtbaarheid aan geven. (43)

Stakingen waren uitgelezen momenten om deze revolutionaire strategie in praktijk te brengen, en dan bedoelde men uiteraard niet stakingen voor 'gedeeltelijke, reformistische' eisen als loonsverhoging en arbeidsduurvermindering, die toch door het systeem gerekupereerd werden. Enkel de staking opgevat als leerschool voor de revolutie en bovenal de revolutionaire staking zelf vonden genade in anarchistische ogen. De revolutionaire staking zou bij voorkeur vergezeld gaan van opstand, evenals – en dit was zeer kenmerkend voor de toenmalige

ge anarchistische strategie – van de zogenaamde 'reprise individuelle'. Ze moest uitgelokt zijn door personen die individueel optraden, en dus zeker niet het gevolg zijn van een door organisaties georkestreerde aktie. Kortom, de staking met de dolk of het pistool stevig in de hand geklemd. Begonnen op plaatselijk vlak, maar spoedig veralgemeend, vormde dergelijke staking voor de anarchisten ontegensprekelijk de eerste aanzet tot de revolutie, die dan wel spoedig zou komen. (44)

Waar in bovengenoemde optiek het individueel initiatief de eerste stoot en verdere stimulans moest betekenen voor de kollektieve revolutionaire aktie, was voor een bepaalde strekking binnen het anarchisme de individuele revolte op zichzelf meer dan voldoende. Met name de 'illegalisten' beschouwden de 'reprise individuelle' als het wezen van hun aktiviteit. Inbraak, diefstal, enz. werden verdedigd als de terugname door een bewust individu te zijnen behoeve van een deel van de kollektief vqortgebrachte goederen, onrechtmatig toegeëigend als die waren door een kleine groep individuen. Het moet gezegd worden dat bepaalde 'anarchisten' van een bedenkelijk allooi zich graag verscholen achter deze theorie van 'herstel van zaken' om te gaan leven op kosten van hun geestesgenoten of van kleine handelaars die hen krediet verleenden. Er bestond dan ook binnen het anarchistische kamp allesbehalve eensgezindheid omtrent het illegalisme. Uiteindelijk hadden vooral twee strekkingen sukses. Jean Grave, hoofdredakteur van de gezaghebbende libertaire bladen *La Révolte* en *Les Temps Nouveaux* (45), hakte voor zichzelf en zijn volgelingen de knoop door. Voor Grave was het een uitgemaakte zaak. Een 'partij' die de omverwerping van de burgerlijke maatschappij in zijn banier voerde, kon en mocht onmogelijk diefstal, bedrog en leugen bestendigen. Vormde dat driespan immers niet precies het wezen van die burgerlijke maatschappij, die ze omver wou gooien? Enkele van zijn redakteurs zoals Elisée Reclus en diens neef Paul Reclus, evenals Sébastien Faure (46) keurden daarentegen, ofschoon sporadisch, de diefstal zonder voorbehoud goed, als zijnde een revolutionaire daad. (47) Het illegalisme was geboren en zou nog van zich laten horen.

De periode 1880-1888 werd gekenmerkt door een onophoudelijk prediken door de Franse anarchisten van de propaganda van de daad. Nochtans keuden die jaren hooguit vier aansla-

gen, al bij al geïsoleerde feiten. (48) En dan brak plots, op 11 maart 1892, op een ogenblik dat de libertaire visies op de revolutionaire taktiek in alle stilte aan het evolueren waren gegaan, in volle hevigheid een terroristisch onweer los boven Frankrijk, en dan vooral boven Parijs. Het begon met Ravachol, alias Koenigstein, die bommen ging leggen onder de huizen van de rechters en de substituut betrokken bij de veroordeling van twee geestesgenoten. De beide anarchisten waren opgepakt te Clichy op 1 mei 1891 na een gewapend treffen met de politie, die de anarchisten wou verhinderen op te stappen achter de rode vlag. (49) Door de verantwoordelijken voor de veroordeling van de twee anarchisten te treffen, wou Ravachol naar voren treden als de wrekende anarchist die alle onrecht herstelde en dit dan vooral door de schuldigen hun verdiende straf niet te laten ontlopen. Diefstal en daarbij aansluitend moord – hijzelf gaf toe een diefstal en een moord gepleegd te hebben, officieel werden hem verscheidene diefstallen en moorden in de schoenen geschoven – waren voor hem een noodzaak, als men ook maar enigszins een menswaardig leven wilde leiden. Dit laatste lag immers zeker niet in het bereik, als men enkel beschikte over het voor zijn arbeid betaalde hongerloon. Zijn daden, aldus Ravachol, waren niet van louter egoïstische aard, maar hadden ook de bedoeling de anarchistische zaak vooruit te helpen. (50)

De aanslagen van Ravachol deden een golf van onrust over Frankrijk gaan, maar afgezien van één ernstige explosie bleven verdere grote aanslagen voorlopig uit. Einde 1893, begin 1894, woedde de storm opnieuw in alle hevigheid. In december 1893 liet de anarchist Auguste Vaillant een springtuig ontploffen in de Kamer van Volksvertegenwoordigers, zonder dat er echter doden vielen. (51) Een week na de executie van Vaillant, in februari 1894, gooide Emile Henry, eveneens anarchist, een bom in café Terminus van het station St-Lazare te Parijs. Balans: een dode, twee gewonden. De aanslag was duidelijk bedoeld als wraak voor de executie van Vaillant. (52) Het jaar 1894 zou nog een heleboel aanslagen kennen met als hoogtepunt – te Lyon dit keer – de dodelijke aanslag van de Italiaanse anarchist Santo Jeronimo Caserio op de Franse president, Sadi Carnot, draager van het hoogste staatsgezag in Frankrijk, die Vaillant ondanks een voor de anarchist gunstige publieke opinie geen gratie had verleend. (53) Niet alleen Frankrijk kende aanslagen.

Traditionele voorbeelden zijn de 'executies' van de Italiaanse koning Umberto I (1900) en van de Amerikaanse president McKinley (1901), respectievelijk door Gaetano Bresci en Leon Czolgosz. (54)

Een fabel die het lang heeft gedaan, maar intussen door het onderzoek is achterhaald, daarom echter nog niet uit de wereld geholpen, is dat het in al die gevallen zou gegaan hebben om anarchistische complotten, gedragen door een heel anarchistisch netwerk. Het ging hem bij de aanslagen in de periode 1892-1894 eigenlijk om de zuiverste toepassing van de propaganda van de daad, zoals die vooral in de jaren tachtig werd voorgestaan. De aanslagen van Ravachol tot en met Caserio waren niets anders dan louter – vooral wrekende – individuele daden, beraamd en uitgevoerd door één enkel – in de meeste gevallen allesbehalve echt crimineel, maar alleszins verpauperd – individu, los van elke organisatie, voor zover deze ten andere bestond. (55)

De houding van de libertaire pers, spreekbuis van de beweging, tegenover deze individuele daden varieerde van aanslag tot aanslag. Onder meer *La Révolte* deed Ravachol aanvanke-lijk af als een 'stille', maar herzag deze mening na zijn arrestatie. Zijn middelen mochten voor velen nog wel betwistbaar zijn, door nagenoeg iedereen werd hij meer en meer beschouwd als een wreker, vol sympathie voor zijn lotgenoten, één en al waardigheid tijdens zijn proces en de daarop volgende veroordeling. Ravachol was een groot persoon, die zonder aarzelen de verantwoordelijkheid van zijn medeplichtigen op zich nam, die al bij al zijn leven veil had voor zijn overtuiging en dus moest gewor-ken worden. Hij kreeg zowaar een Kristus-aureool aangeme-ten. (56) Vaillant kreeg voor zijn bom in het Franse parlement, deze door de libertairen gehate inkarnatie van het gezag, die bovendien bijzonder gediskrediteerd was ten gevolge van het Panamaschandaal, vrijwel onmiddellijk alle sympathie vanwege de anarchisten, temeer daar er geen slachtoffers vielen. Maar anderzijds maakte juist Vaillants aanslag het mogelijk de uit-zonderingswetten te stemmen, die het middel bij uitstek zou-den worden om elke al dan niet revolutionaire propaganda te verbieden op een ogenblik dat heel wat politici uitzonderlijk kwetsbaar waren. (57) Henry daarentegen kreeg de hele bewe-ging tegen zich. Men vreesde voor de schadelijke uitwerking van dergelijke daden op de anarchistische beweging. Slechts

een gek kon ertoe besluiten anonieme personen die voor het slapengaan op hun gemak in een café iets gingen drinken, te vermoorden. (58)

Men kan zich de vraag stellen waarom de gedachte van de propaganda van de daad, oorspronkelijk bedoeld als een feitelijke les in het socialisme, maar door de Franse anarchisten tussen 1880 en 1888 vernauwd tot een soort terrorisme, op dat ogenblik zo weinig weerklank heeft gevonden, om dan vijf jaar later, toen de ideeën alweer aan het schuiven waren gegaan, plots een periode van hoogconjunctuur te kennen. Wanneer in 1892 het terrorisme dan toch de neus aan de deur stak, dan had dit te maken met een overtuiging die toen in anarchistische middelen sterk opgang maakte: men moest de kameraden-slachtoffers van de politie-brutaliteiten van 1 mei 1891 kost wat kost wreken. De wrekers, geslachtofferd door het gerecht, werden op hun beurt tot martelaars uitgeroepen en moesten dus eveneens gewroken worden, wat uiteindelijk nieuwe martelaars opleverde... een kettingreactie dus. De vijandige houding van de socialisten, nagenoeg gelijk aan die van de burgerij, droeg er toe bij onder de anarchisten het gevoel van lotsverbondenheid met de propagandisten van de daad te versterken. Extra voedsel daarenboven vond de terroristische actie in het korrupte gedrag van de volksvertegenwoordigers, waarvan meer dan honderd betrokken waren bij het Panamaschandaal. De rol van de pers mag evenmin onderschat worden: ze slaagde erin een soort algemene bompsychose te scheppen, die zeker niet vreemd zal geweest zijn aan een aantal terroristische roepingen. (59)

Met de aanslag op president Carnot in 1894 nam de terroristische golf abrupt een eind. De eerder billijke uitspraak in het 'proces van de dertig' zal daar wel toe hebben bijgedragen. De ontmoedigende uitwerking van de uitzonderingsmaatregelen, de zogenaamde 'lois scélérates', liet zich voelen – zo moesten de meeste libertaire bladen hun verschijning staken – maar vooral was er de nieuwe wending die de anarchistische propaganda had genomen. (60)

Een herdefiniëring van de propaganda van de daad als reactie op de terroristische kinderziekten van het anarchisme was reeds in de jaren tachtig op gang gekomen. Beklemtoond werd dat, ofschoon de revolutionaire geest inderdaad bevorderd kon worden door individuele daden, de revolutie uiteindelijk

slechts gemaakt werd door een volksbeweging. Daartoe moest de libertair-kommunistische idee evenwel bij de massa's doordringen. In die visie waren de aanslagen dus meer een rem, dan een stimulans voor de ontwikkeling van het anarchisme. Gedaan dus met het onvoorwaardelijk de loftrumpet steken van het terrorisme. Vandaar de nodige reserve die de anarchistische pers aan de dag legde, toen de aanslagen in 1892 een aanvang namen. Geweld was voor haar nog hooguit een nevenverschijnsel van de anarchistische actie; het was in wezen vreemd aan het anarchistisch ideaal en dus gedoemd om te verdwijnen. (Ofschoon een onderdrukte die zich met geweld tegen zijn onderdrukking verzette, steeds op de sympathie van de anarchisten kon rekenen.) De machtsverhouding tussen burgerij en proletariaat had een duidelijke wijziging ondergaan. Een gevoel van kollektieve kracht die in staat was de arbeiders te ontvoogden, trilde door de libertaire gelederen. Het syndikalisme met zijn wondermiddel de algemene staking – alias de revolutie – lonkte. De propaganda van de daad maakte plaats voor de kollektieve actie verbonden met die van de individuen; de gezellen werden uitgenodigd te gaan militeren in de vakbeweging. De tijd van de individuele aanslagen was voorbij, die van de minderheden agerend in de schoot van de massa's kon beginnen. (61)

2. De vakbeweging, (nieuwe) wissel op de toekomst

De repressie als gevolg van de terreurgolf betekende een zware klap voor de anarchistische beweging: het weinige dat aan organisatie bestond viel nagenoeg volledig uit elkaar, de anarchistische pers was opgedoekt, de belangrijkste militanten waren naar het buitenland gevlucht. Terroristen, maar vooral vermeende terroristen zaten achter de tralies en de toestand was dusdanig, dat wie nog op vrije voeten rondliep, er best toe deed te zwijgen. Niet te verwonderen dat in die omstandigheden de twijfels inzake de doeltreffendheid van de aanslagen

definitief de bovenhand kregen.

Toen in 1895 het anarchistisch potje opnieuw op een zacht vlammetje begon te pruttelen, bleken heel wat andere ingrediënten dan voorheen in dat potje te steken. Kropotkin in *La Révolte* anno 1890 was geen roepende in de woestijn gebleven; de toch vrij autonome groepen waren hem gevolgd. De toenadering tot de gesalarieerde klassen werd als dwingende vereiste vooropgesteld. En die gesalarieerden waren vooral te vinden in 'het syndikaat'. Het ging hier echter wel om een tactische en dus geen doctrinaire koerswijziging. Het bleef allemaal bijzonder anarchistisch in die zin, dat het in feite ging om minderheden die in de schoot van de massa's moesten ageren, eerder dan om de massa's zelf.

De bedoeling was niet de syndikaten te gebruiken voor onmiddellijke eisen als de achturedag, loonsverhoging en dergelijke meer. De syndikaten moesten forums van vrije discussie worden, wars van alle politieke controversen en dus van alle invloed vanwege de politiek-georiënteerde 'sociaal-demokraten', 'de onderdrukkers van morgen', aldus de anarchisten. De vakbonden moesten centra van opvoeding worden, waar de arbeiders eens en voor altijd zouden leren dat economische ontvoogding slechts mogelijk was door revolutie, die meteen de afschaffing van het salariaat zou betekenen.

De anarchisten van hun kant moesten 'binnentreden' in de vakbonden en daar daadwerkelijk bewijzen aan de arbeiders dat ze dit niet deden uit eigenbelang, maar om samen met (en voor) de arbeiders te strijden ten voordele van de gemeenschappelijke ontvoogding. Bij stakingen was hun plaats in de voorste rijen. En waar geen vakbond bestond of het uitgesloten was in de bestaande bonden te militeren, moesten ze maar een nieuw syndikaat oprichten. Dit was voor de anarchisten circa 1895 de beste manier om de anarchistische visies onder de brede lagen van de arbeiders ingang te doen vinden. Zich syndikerende hoefde niet langer noodzakelijk tot verburgerlijking te leiden.

De koerswending naar de vakbeweging toe kon rekenen op de goedkeuring van het merendeel van de militanten. Dit blijkt duidelijk uit de lektuur van de belangrijkste anarchistische bladen, bron bij uitstek voor al wat reilde en zeilde binnen de beweging. Steeds meer belangstelling ging in de jaren negentig uit naar de mogelijkheden die een bepaald soort syndikalisme

aan de anarchisten kon bieden; weinig plaats werd nog ingeruimd voor de propaganda van de daad. De aanslagen van 1892-1894 hinkten met een vertraging van verschillende jaren de theorie achterna. (62)

In 1895 konden de meeste anarchistische bladen opnieuw verschijnen. *Les Temps Nouveaux*, opvolger van *La Révolte*, eveneens onder leiding van Grave, bekende van meet af aan kleur. Het blad was de syndikalistische oriëntering duidelijk genegen. Fernand Pelloutier, vader van het revolutionair-syndikalisme (63), werd opgenomen in de groep redakteurs van het blad. Het belang van zijn medewerking lag niet zozeer op vlak van journalistieke productie, dan wel op symbolisch vlak. Met hem deed 'de vakbeweging' zijn intrede in *Les Temps Nouveaux*. Deze 'blijde inkomst' werd gekonsolideerd door Paul Delesalle, die de regelmatig terugkerende rubriek *Mouvement ouvrier* bijenschreef en op die wijze aan het blad een meer proletarisch cachet bezorgde. Na hem stond onder meer nog Pierre Monatte in voor deze rubriek. (64) Tot het blad er in 1914 voorlopig het bijltje bij neerlegde, bleef *Les Temps Nouveaux* het syndikalisme als beste strijdmiddel ter beschikking van de arbeidersklasse naar voren schuiven. (65)

Een artikel van de hand van Pelloutier in *Les Temps Nouveaux* in oktober 1895 illustreerde vrij goed de syndikalistische richting die door een grote groep van de anarchisten militerend in de vakbeweging, syndikalistische anarchisten of nog anarcho-syndikalist, rond die tijd werd ingeslagen. Het syndikaat, aldus Pelloutier moest uit reformistisch vaarwater gehaald worden. Het moest losgemaakt worden van alle politiek-elektorale wedijver en uitgroeien tot het laboratorium van de economische strijd, bovenal steeds bereid tot de algemene staking en tot alle mogelijke konsekwenties daaraan verbonden. Bovendien moest het volgens de anarchistische principes bestuurd worden. Volgens Pelloutier kon dergelijke vereniging er zich terecht op beroepen en revolutionair en libertair te zijn. Dit soort vakbond was voor Pelloutier de enige mogelijkheid om op te kunnen tornen tegen de sociaal-demokratische politici. Er was meer: op de dag dat de revolutie uitbrak – in de veronderstelling dat dan de meeste arbeiders gesyndikeerd waren – zouden de syndikaten klaar staan om zelf de organisatie van de maatschappij in handen te nemen. De nagenoeg libertaire syndikaten zouden op slag alle politieke macht uitschakelen. Elke

groep zou zich meester maken van een aantal produktiemiddelen en zou aldus op soevereine wijze, door de vrije instemming van al haar leden, haar zaken zelf kunnen afhandelen. Als dat niet de lang verhoopte 'vrije vereniging van vrije producenten' was? (66)

Heel wat van de door Pelloutier ontwikkelde ideeën zouden later de hoekstenen vormen van het revolutionair-syndikalisme, waarvan hem dan ook terecht het vaderschap werd toegekend. Voor Pelloutier en veel anarchisten met hem maakte het syndikalisme uiteindelijk de hele anarchie 'zelf uit, de volle eindbestemming van de beweging. Zover kon *Les Temps Nouveaux*, alias Grave, zijn redakteur niet volgen en het blad tekende terzake wel enig voorbehoud aan. Maar dan ook niet meer dan voorbehoud; ze aanvaardde blijvend de wending naar de vakbeweging. De penetratie in de vakbonden werd zonder onderbreking verder aangemoedigd.

In Emile Pouget, die *La Sociale*, de tijdelijke opvolger van *Le Père Peinard*, dirigeerde anno 1895, vond de oriëntering naar het syndikalisme een overtuigd aanhanger. Ook hij was voorstander van een vakvereniging die terzelfdertijd zowel noodzakelijke weerstandsgroep, als voorbode van de revolutie was. In zijn blad *La Sociale* werd de algemene staking, in dit soort denken nagenoeg gelijkgesteld met de revolutie, dan ook regelmatig opgehemeld. Dezelfde koers werd onverminderd aangehouden door het in 1896 opnieuw verschijnende *Le Père Peinard* tot dit in 1900 zijn uitgave staakte, het ogenblik waarop Pouget hoofdredakteur werd van *La Voix du Peuple*, weekblad van de Confédération Générale du Travail. Ook voor hem betekende het syndikalisme de hele anarchie. (67)

Bij *Le Libertaire*, de krant van Faure, lag de zaak enigszins anders. Van 1895 tot 1899 huldigde *Le Libertaire* een vrij rauw antisyndikalisme en dit op basis van een ijzeren loonwet die bepaalde dat er aan de verhouding 'salariërende' en 'gesalarieerde' klassen niet te tornen viel, tenzij door een revolutie. Het syndikalisme was met andere woorden gedoemd tot onmacht. Voor *Le Libertaire* was het zonneklaar dat de korporatieve vereniging een burgerlijke, reaktionaire aangelegenheid en dus een revolutionaire zwakheid – te vergelijken met het patriottisme – was, waarbij *Le Libertaire* het de arbeiders ten stelligste afraadde zich te syndikerende. Het blad verklaarde zich daarentegen voorstander van een niet-georganizeerde spontane sta-

king, die het salariaat en de regering voorgoed uit de wereld zou helpen. Hoopvolle verwachtingen in dat verband werden door het blad gekoesterd ten aanzien van het zogenaamde Lumpenproletariat.

Vanaf 1899 kwamen er echter twee strekkingen tegenover elkaar te staan binnen de redactie van *Le Libertaire* en dus waarschijnlijk ook binnen het lezerspubliek. Het antisyndikalistisch standpunt van voor 1899 werd verder verdedigd door de zogenaamde individualistische anarchisten, zij het met gewijzigde argumenten. Een sterk syndikalisme kon enkel leiden tot een lotsverbetering voor de arbeiders en dus tot een bestending van het kapitalisme. Deze individualistische strekking zou zijn eigen spreekbuis krijgen met de oprichting van *L'Anarchie* in 1905, waarover verder meer. De groep kende een grote verscheidenheid aan theorieën, maar was alleszins eensgezind in een blijvend antisyndikalisme. Het begrip klassenstrijd werd door deze mensen niet aanvaard, ze erkenden enkel het bestaan van individuen, met name van twee soorten individuen. Enerzijds had men de anarchisten, anderzijds diegenen die door hun gehoorzaamheid aan de wetten, door zich te syndikerende, door hun slaafse volgzaamheid in het algemeen, medeplichtig waren aan het funktioneren van het verdrukkende systeem. Dat soort lui, schadelijk als ze waren voor de persoonlijke ontwikkeling, werd door de individualisten beschouwd als de vijand, onverschillig of het nu ging om arbeiders of fabrieksbazen. Het ideaal van de individualisten was noch te behoren tot de groep der uitbuiters, noch tot de groep die uitgebuit werd. Ze wilden daarentegen onafhankelijke, vrije individuen zijn die, bezielde door eenzelfde ideaal en verenigd rond eenzelfde werk, elkaar zouden vinden in de schoot van de broederlijke vereniging, de kolonie van gelijkdenkende kameraden. Het syndikalisme betekende een onherroepelijke aanpassing aan het kapitalisme, wat ze weigerden op dezelfde manier als ze weigerden naar het leger of het parlement te gaan. Zich syndikerende deden ze wel als ze daardoor de hele zaak in het honderd konden doen lopen.

De andere stroming binnen het blad *Le Libertaire* met onder meer Georges Yvetot stelde zich syndikaal-vriendelijk op. Zij zag in de vakverenigingen niets minder dan de embryo's van de basisgroepen van de toekomstige samenleving. Yvetot, die in *Le Libertaire* de regelmatig terugkerende rubriek *Le mouve-*

ment ouvrier verzorgde, werd in 1901 overigens verkozen tot sekretaris-generaal van de Fédération des Bourses du Travail. Met het vertrek van de individualisten naar *L'Anarchie* evolueerde *Le Libertaire* in zijn geheel naar een ontegensprekelijk prosyndikalistisch standpunt. (68)

Met uitzondering van de pure individualisten waren alle anarchisten rond 1900 er blijkbaar van overtuigd dat het syndikalisme het aangewezen middel was om de massa's voor de libertaire zaak te winnen en zo de sociale revolutie voor te bereiden. Deze syndikalistische heroriëntatie was niet zomaar uit de lucht komen vallen. Nog niet zolang geleden, maar wel tijdelijk in het vergeetboek geraakt, waren reeds een aantal aspecten van deze koerswending aan bod gekomen binnen de Eerste Internationale en haar anti-autoritaire erfgenaam. (69)

De resultaten van dit anarchistisch bijsturen naar de vakbeweging toe bleven niet uit. Binnen de door de guesdisten (sociaal-demokraten die zich in het spoor van Jules Guesde op een verfranste versie van het marxisme beriepen en gegroepeerd waren in de Parti Ouvrier Français) betuttelde syndikale beweging staken Pelloutier en zijn anarchistisch geïnspireerde bondgenoten de neus aan de deur. Het zesde kongres van de Fédération Nationale des Syndicats et Groupes Corporatifs de France van 1894 te Nantes legde ondubbelzinnig de nadruk op de autonomie van de vakbonden tegenover het politieke spel. Ze waren mans genoeg om op eigen krachten door een algemene staking de revolutie te maken en hadden geen nood aan parlementaire vertegenwoordiging. Dat was meer dan de guesdisten konden verdragen; ze trokken eruit en de syndikale leiding viel nagenoeg in de schoot van de 'antimarxisten' en dan vooral van de anarchisten. De breuk van Nantes tussen het anarchistisch-syndikalistisch element en het 'marxistisch'-politek element zou trouwens een internationale bevestiging krijgen op het door de Tweede (socialistische) Internationale in 1896 te Londen gehouden internationaal kongres. Daar besloten de sociaal-demokraten de anarchisten (ook al waren ze afgevaardigd door de vakbonden) van alle verdere socialistische kongressen uit te sluiten door van alle deelnemers de erkenning van de noodzakelijkheid van de politieke actie te eisen. (70)

Dat de anarchistische beweging, die tot voor kort uitgemunt had in een opvallende inkoherentie, op een vrij systematische wijze steeds meer vaste grond onder de voeten kreeg binnen de

vakbeweging, had zij in grote mate te danken aan Fernand Pelloutier en 'zijn' op stedelijke, niet op beroepsbasis georganizeerde 'bourses du travail'. In de ogen van het allegaartje van socialisten dat deze in de jaren tachtig van wal gestoken syndikale organisatie herbergde, vormden de anarchisten, politiek ongebonden en blakend van dynamisme, een bijzonder goede waarborg voor het handhaven van het broze evenwicht binnen deze anti-guesdistische socialistische veelheid. Zo kon Fernand Pelloutier zich in 1895 opwerken tot sekretaris-generaal van de Fédération des Bourses du Travail, een functie die hij tot aan zijn dood in 1901 bleef waarnemen. (71)

Bestonden er zeker in het begin niet geringe spanningen tussen deze anarchistisch gerichte Fédération en de in 1895 te Limoges opgerichte Confédération Générale du Travail (C.G.T.), die er naar streefde alle Franse georganizeerde arbeiders te verenigen, dan werd dit euvel gaandeweg uit de wereld geholpen, niet het minst doordat de anarchisten ook in de C.G.T. hun posities steeds meer versterkten. Pouget bijvoorbeeld bracht het tot hoofdredakteur van *La Voix du Peuple*, het weekblad van de C.G.T., en later zelfs tot adjunct-sekretaris van de Confédération. De feitelijke samensmelting in 1902 van de C.G.T. en de Fédération des bourses du travail was enkel mogelijk omdat beide organisaties (een amalgaam van niet-guesdistische socialisten) nu overduidelijk het anarchistisch stempel droegen. De anarcho-syndikalistische inspiratie was onloochenbaar. Vooreerst in de nadruk die gelegd werd op de direkte, autonome arbeidersactie die elke staatstussenkomst uitsloot; vervolgens in het naar voren schuiven van de syndikaten als de hoekstenen in wording van de libertaire toekomstmaatschappij en tenslotte in het belang dat gehecht werd aan de revolutionaire actie (waarbij de syndikaten de rol van de bewuste minderheid zouden spelen) ten koste van de onmiddellijke, dagelijkse arbeidersstrijd. Deze dagelijkse strijd werd beschouwd als een verspilling van energie die men nuttiger kon besteden aan een algemene, revolutionaire staking. (72)

Met de jaren ging deze syndikale beweging van anarchistische inspiratie ontegensprekelijk een steeds eigener koers varen. Met name het kongres van Amiens in 1906 betekende een belangrijke mijlpaal in de evolutie van de Franse vakbeweging naar het zogenaamd revolutionair-syndikalisme toe. In de ogen van de grote meerderheid der C.G.T.-militanten was de

vakbeweging een kracht geworden die op zich meer dan voldoende was. De C.G.T. was voor hen de moederorganisatie, de werkelijke 'partij' van de arbeidersklasse. Zij alleen was in staat het proletariaat te doen winnen, te meer daar zij in tegenstelling met de partijen enkel de gesalarieerden groepeerde. Het charter van Amiens vormde de neerslag van de nieuwe, eigen doctrine van deze syndikalistie : het revolutionair-syndikalisme.

De nieuwe koers, reeds ingezet te Bourges in 1904, schoof het syndikalisme naar voren als een volwaardige theorie tussen het anarchisme en het socialisme, die de konkrete eenheid van de arbeidersklasse, de hereniging van alle syndikalistie in een zelfde klassenstrijd beoogde. Deze hereniging zou meteen voorgoed komaf maken met de opsplitsing in allerlei socialistische frakties. Amiens betekende dan ook de breuk van hen die oorspronkelijk anarchist waren, met de oude groepen waaruit ze als anarchist afkomstig waren. Het revolutionair-syndikalisme was een doctrine die uit de syndikale praktijk zelf voortvloeide, uit de syntese van het anarchisme en alle andere socialismen die elkaar in de smeltkroes van het konfederaal comité ontmoet hadden. Maar voor hun twee grondprincipes waren de revolutionair-syndikalistie ongemeen schatplichtig aan de anarchistisch-syndikalistische aktie van 1894-1902. In de eerste plaats voor de fundamenteel antikapitalistische en revolutionaire opstelling die de klassenstrijd predikte, zowel ten aanzien van gezag als van bezit, van staat als van baas, van verdrukking als van uitbuiting; vervolgens als een syndikalisme dat zonder de dagelijkse strijd te verwaarlozen, de revolutie door middel van de algemene staking als einddoel niet uit het oog verloor, waarbij het syndikaat als produktie- en verdelingsgroep de basis van de toekomstige 'zelfbeheerende' maatschappij zou worden. Dit alles wilde men bereiken door de direkte, autonome arbeidersaktie tegen patronaat en staat. (73)

Over de verhouding tussen de revolutionair-syndikalistische boreling en de anarchistische ouders deden uiteenlopende meningen de ronde. Voor de enen betekende het revolutionair-syndikalisme evengoed een breuk met het anarchisme als met het socialisme. Voor anderen daarentegen was het ondanks zijn verbaal protest tegen het anarchisme allesbehalve een nieuwe stroming. Overigens durfden de appreciaties, van de anarchistische syndikalistie in het bijzonder, nogal eens vlug

evolueren, niet het minst onder invloed van de verwarring die ontstaan was als gevolg van het Amsterdams anarchistisch kongres in 1907. (74)

Te Amsterdam stond het revolutionair-syndikalisme in de persoon van Pierre Monatte, oorspronkelijk anarchist, tegenover de traditionele anarchistische lijn, vertegenwoordigd door Errico Malatesta, een van de weinige anarchistie die Bakoenin nog gekend hadden. Voor Monatte was het overduidelijk. Het revolutionair-syndikalisme was niet alleen de erfgenaam van anarchisme en socialisme, die het vooraf gegaan waren, maar had beide ontegensprekelijk voorbijgestreefd. Het was geboren uit de zwakheid van guesdisten en anarchistie. Het had meer bepaald een alternatief geboden voor het verbaal revolutionarisme van de eersten en voor de ijle, filosofische ivoren-torenspekulaties van de laatsten. In de schoot van de syndikale beweging was de revolutionaire geest eindelijk gematerialiseerd geworden. Het revolutionair-syndikalisme was niet zo maar een beweging, maar dé revolutionaire beweging bij uitstek. Het was de inspiratiebron geworden van de grootste organisatie van Franse arbeiders, de C.G.T. Enkel en alleen deze machtige konfederatie van syndikaten, onafhankelijk van elke politieke strekking en op zichzelf voldoende, vertegenwoordigde de arbeidersklasse.

Dit revolutionair-syndikalisme had uiteraard een en ander gemeenschappelijk met het anarchisme. Het was niets minder dan het anarchisme dat neergedaald was uit ijle hoogten, om eindelijk opnieuw, net als in de tijd van de Eerste Internationale, een echt arbeidersanarchisme te worden. Het was een regelrechte verjonging van het traditioneel anarchisme. De anarchistie, aldus Monatte, moesten in deze beweging binnentreden, ze moesten er het 'persoonlijk initiatief' prediken en de gesyndikeerde bewust maken van zijn eigenwaarde. Dan pas zou de anarchie meer dan een woord zijn en opnieuw bloeien door het kontakt met de arbeidersklasse, waarvan ze losgeraakt was.

In heftige bewoordingen zette Malatesta zich af tegen de visie van Monatte. Voor hem hield het anarchisme nog altijd veel meer in dan het syndikalisme. Dit laatste was voor Malatesta slechts een middel, allesbehalve een doel. Want uiteindelijk waren de syndikaten wezenlijk behoudsgezind ingesteld en konden ze hoogstens de werkomstandigheden enigszins ver-

beteren. Bovendien verenigde het syndikaat slechts het werkende deel van de arbeidersklasse, de werklozen bereikte ze niet in haar aktie. Overigens hadden diverse categorieën van gesalarieerden weinig of geen gemeenschappelijke belangen. Klassebelangen bestonden niet; het begrip 'klasse' had dan ook geen zin, laat staan dat men kon spreken van klassenvertegenwoordigende organen. Volgens Malatesta zouden de syndikaten ontaarden door het invoeren van een stelsel van functies en vergoedingen. De gelijkstelling van algemene staking en revolutie was nog zo'n flater. De algemene staking was slechts een revolutionair middel, opstand op zich volstond niet. Bij de revolutie kwam het erop aan zelf voor de produktie te kunnen instaan. De morele solidariteit als gevolg van een gemeenschappelijk ideaal was driemaal meer waard dan een illusoire economische solidariteit. Het was aan de anarchisten om dat ideaal binnen de syndikaten te doen leven. Nooit mocht vergeten worden dat de revolutie alle klassebelangen oversteeg. De revolutie, zo beweerde Malatesta, hield de komplette bevrijding van het op heden verknechte mensdom in : economisch, politiek en moreel. Het syndikalisme was slechts een aktiemiddel, de anarchie het enige doel. (75)

Amsterdam betekende na Amiens de definitieve breuk tussen het anarchisme en het revolutionair-syndikalisme. De wegen liepen onherroepelijk uiteen. De anarchisten waren onvermurwbaar. Ze konden niet aanvaarden dat de gecentraliseerde syndikaten de cellen van de toekomstige maatschappij zouden zijn, veeleer zouden de syndikaten de kiemen zijn van een nieuw soort etatisme. In werkelijkheid moesten de syndikaten die thans noodzakelijk bestonden om de economische strijd te voeren, verdwijnen wanneer deze strijd zou geleverd zijn. De kracht van een groep lag in haar morele waarde, in de durf en de zin voor initiatief die haar individuele leden aan de dag legden. (76)

Al bij al was het revolutionair-syndikalisme, deze gezamenlijke originele konceptie van vakbondsmilitanten van uiteenlopende horizonten, een scheut aan de anarchistische boom, die de boom echter in zijn bestaan zelf ging bedreigen. In elk geval leidde deze forse scheut vanaf 1907 steeds meer een eigen, onafhankelijk leven.

3. De zaak Dreyfus

Met de zaak Dreyfus hing ongetwijfeld een tijdlang het zwaard van Damocles boven het hoofd van de Derde Republiek. In 1894 bleken geheime documenten doorgespeeld te zijn aan de Duitse erfvijand. De dader, de Joods-Franse officier Alfred Dreyfus, werd dra gevonden en even fluks veroordeeld tot levenslange deportatie. Het hele proces bleek uiteindelijk echter op drijfzand te berusten en vanaf 1897 kwam ten gunste van Dreyfus een massale beweging op gang, die het land verdeelde in dreyfusards (intellectuelen, radikalen, socialisten, anarchisten, antiklerikalen, Joden) enerzijds, antidreyfusards (militaire en gerechtelijke kringen, katholieken, nationalisten, antisemieten) anderzijds. Onder al dat geweld ging zelfs de Republiek aan het wankelen.

Algemeen wordt aangenomen dat de anarchisten vanaf het eerste ogenblik in de voorste rangen van de dreyfusards te vinden waren. Niets is minder waar. De anarchisten stonden bij de veroordeling van Dreyfus in 1894 vrij onverschillig tegenover van de hele zaak. De meesten geloofden in zijn schuld, de militair en verrader Dreyfus kon bij de anarchisten niets dan antipatie opwekken. In 1896 kwam onder meer onder invloed van literator Bernard Lazare een pro-Dreyfus beweging op gang. Het standpunt van Lazare, zelf anarchistisch gezind, was echter hoegenaamd niet representatief voor de toenmalige anarchistische beweging. Tot einde 1897 zou de hele libertaire pers volharden in haar stilzwijgen of onverschilligheid. In januari 1898 richtte de bekende schrijver Emile Zola in *L'Aurore* zijn beroemd geworden open brief *J'accuse* aan de Franse president. Nog hielden *Les Temps Nouveaux* en *Le Père Peinard* hardnekkig vast aan hun mening, maar in *Le Libertaire* doorbrak Faure het stilzwijgen. (77)

De anarchisten, aldus Faure in *Le Libertaire*, mochten niet onverschillig blijven voor een zaak die uiteindelijk de hele sociale orde op de helling zette, en waar voor de anarchisten een schat aan mogelijkheden instak om hun ideeën over leger, patriottisme, godsdienst, antisemitisme, pers, publieke opinie, enz. te propageren. Ofschoon Faure aanvankelijk beweerde geen interesse te hebben voor de persoon van Dreyfus zelf,

gooide hij zich nog hetzelfde jaar bijna hals over kop in de beweging voor de invrijheidstelling van Dreyfus. Dreyfus onschuldig, blokletterde *Le Libéraire*. Voor het blad was Dreyfus nu niets anders meer dan een slachtoffer; de beulen ontmaskeren was een revolutionaire daad. Geleidelijk volgden ook *Le Père Peinard* – onder leiding van Pouget, die vooral van de gelegenheid wilde gebruik maken om een aantal anarchisten vrij te krijgen – , evenals een aantal redakteurs van *Les Temps Nouveaux*. Voor hen betekende de brief van Zola een slag voor het militarisme, dit wil zeggen een daad van een niet te versmaden revolutionair gehalte. En zelfs Grave, die gereserveerd het hele gebeuren volgde, ging de zaak beschouwen als een strijd tussen licht en duisternis, tussen de nieuwe aspiraties en de krachten van het verleden. (78)

Het jaar 1899 ging de geschiedenis in als het jaar van de massale agitatie ten gunste van Dreyfus. Onder deze druk werd het proces herzien; zijn veroordeling werd echter opnieuw bevestigd. Niettemin werd hem nog hetzelfde jaar door de Franse president gratie verleend, ofschoon pas in 1906 volledige rehabilitatie volgde. Faure en heel wat anarchisten waren volop in de strijd betrokken. Faure staakte zelfs tijdelijk de verschijning van *Le Libéraire* om hoofdredakteur te worden van het pas opgerichte pro-Dreyfus dagblad *Le Journal du Peuple*, dat wel dreyfusiaans-libertair, maar toch niet specifiek anarchistisch was. Vanaf 1898 was ook een Coalition Révolutionnaire, de libertaire tegenhanger van het socialistische Comité de Vigilance, met mannen als Faure en Pouget actief. Deze laatste doekte op zijn beurt voorlopig *Le Père Peinard* op. Zonder twijfel mogen we spreken van een actieve, bovendien algemene deelname van de anarchisten aan de beweging ten voordele van Dreyfus. Alleen Grave, de behoeder van de zuivere leer, bleef zich afzetten tegen elke vorm van compromis met politieke partijen – republikeinse en andere – , want dat was de libertaire deelname in de pro-Dreyfus actie uiteindelijk dan toch. In 1899 kreeg Dreyfus gratie; na de actie kwam voor de anarchisten de bezinning. (79)

Op het antiparlementair kongres te Parijs in 1900 maakte Emile Janvion (80), waarschijnlijk als tolk van een niet onaanzienlijk deel van de anarchisten, de balans op van de voorbijgaande agitatie. De anarchisten waren veel te lang onverschillig gebleven, meende hij. Van in het begin reeds hadden ze hun stelling-

gen moeten innemen, maar dan wel als anarchisten. Ze mochten zich inderdaad niet compromitteren met één of andere groep, maar ze moesten van elke sociale kwestie gebruik maken om hun anarchistische ideeën te propageren. (81)

Kohesie was alleszins niet de sterkste kant van de anarchisten gebleken. Het gebrek aan eenheidsvisie tijdens en zelfs na de actie liet zich voelen. Mede daardoor konden de anarchisten uit hun actie niet de resultaten halen, waar ze in het licht van hun inspanning eigenlijk aanspraak op konden maken. Positief niettemin was het contact met andersdenkenden, evenals de amnestie die enkele anarchisten toen verkregen dankzij de medewerking van de liberale krant *L'Aurore* en de Ligue des Droits de l'Homme. (82)

4. 'Verstrooiing' van de beweging

Een aantal 'deelaktiviteiten' hadden gemeenschappelijk dat ze door de meesten van hun aanhangers geïdentificeerd werden met de anarchie zelf. Dat was zo voor het syndikalisme, maar gold evengoed voor het neo-malthusianisme, de milieu libre-beweging, het illegalisme; aktiemiddelen allerhande werden tot einddoel gemaakt. De oorzaken van deze (toenemende) 'afwijkingen' waren tweërlei. Er was ten eerste het uitblijven van de langverwachte revolutie, met als gevolg dat niet weinig anarchisten dan maar poogden de anarchie toe te passen in de onmiddellijke omgeving. Ten tweede was er het gebrek aan doctrinaire samenhang binnen de beweging. Noch partij, noch doctrine konden de militant leiden. (83)

A. DE REVOLUTIONAIRE KANTJES VAN GEBORTEBEPERKING

Voor al Paul Robin (84) speelde vanaf 1899 een beslissende rol in de evolutie van een aantal militanten naar de neo-malthusianistische propaganda toe. Op zijn initiatief werd de neo-malthusianistische Ligue de la Régénération Humaine opgericht en het blad *Régénération* (1896-1908) uitgegeven. Het resultaat bleef niet uit. In 1900 ging te Parijs een eerste internationale conferentie door van neo-malthusianistische liga's, in 1905 een tweede te Luik. In 1908 trok Robin zich na meningsverschillen samen met zijn blad terug. De aktie ging echter door tot aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog en kon zich onder andere beroepen op de steun van Sébastien Faure. (85)

Robin behield de economische redenering van Malthus doch verwierp diens remedie om tot een harmonieuze maatschappij te komen. Niet door 'vrijwillige kuisheid', maar door 'wetenschappelijke selektie', rationeel verantwoorde voortplanting moest men komen tot uitsluitend 'bonnes naissances' gewilde kinderen dus, die dan ook in de beste voorwaarde zouden kunnen grootgebracht worden. Deze nieuwe generatie zou zonder veel moeite spontaan tot de lang verhoopde sociale organisatie komen waar vrijheid, overvloed, algemene goedheid en geluk zouden heersen. Niet zo verwonderlijk eigenlijk dat veel libertairen zich aangetrokken voelden tot de ideeën van Robin. Robins neo-malthusianisme schiep immers de aantrekkelijke mogelijkheid de revolutie in een nabije toekomst erbovendien op pacifistische wijze te voltrekken. Een aanzienlijke propaganda voor het neo-malthusianisme werd door middel van vlugschriften, artikels, brochures en konferenties gevoerd (86)

Een koherente anarchistische visie inzake het neo-malthusianisme was zoals zo dikwijls gebeurde, weer ver zoek. De individualisten van *L'Anarchie* gingen ermee akkoord, maar dan vooral vanuit het besef van de verwantschap tussen de neo-malthusianistische praktijk enerzijds en hun persoonlijke, courante visie en gedrag inzake voortplanting, familie en seks anderzijds. Bovendien hield Robins leer een aanval op 'het systeem' in en dat was altijd meegenomen. Tot een diepgaande visie over het neo-malthusianisme in al zijn konsekwenties kwa-

men ze echter nooit. De uit nature eklektisch ingestelde *Le Libertaire* was na een aanvankelijke terughoudendheid vlug gewonnen voor de neo-malthusianistische zaak. De krant nam echter wel een grondig uitgewerkt standpunt in. Men ging akkoord dat het neo-malthusianisme een grotere menselijke vrijheid en waardigheid kon bewerken, maar men steigerde wanneer het neo-malthusianisme gelijkgesteld werd met niets minder dan de revolutie zelf. Een kleiner aantal kinderen zou het vigerende uitbuitingssysteem hoegenaamd niet wegnemen! Globaal gezien stond niettemin vooral de groep rond *Le Libertaire* sympatiek tegenover de nieuwe doctrine. Sommigen gingen zelfs vrij ver in de richting van de gelijkstelling van het neo-malthusianisme met de revolutie: er zouden geen werklozen meer zijn, geen arbeidskonkurrentie; de solidariteit onder de arbeiders zou toenemen met alle mogelijkheden van dien. *Les Temps Nouveaux* daarentegen groepeerde de meeste tegenstanders. Ze waren vooral fel in hun afwijzing van de neo-malthusianistische theorie als de belangrijkste oplossing op economisch vlak van de sociale kwestie. Dokter Pierrot (87) wees op de gevaren verbonden aan abortus als bron van vele kwalen. Op haar beurt stelde Madeleine Vernet (88) het recht op moederschap in plaats van dat op abortus, waarbij ze wees op het risico van een mogelijke terugval van de geboorten op weinig meer dan een nulniveau.

Ondanks de grote aantrekkingskracht die het neo-malthusianisme uitoefende op de anarchisten, gingen slechts weinige militanten zich er volledig aan wijden. Ofschoon de meeste inspirators van libertaire huize waren, maakte de neo-malthusianistische beweging met haar geloof in een bijna fatale sociale harmonie tussen goedgeboren en goedopgevoede kinderen, geen deel uit van de eigenlijke anarchistische beweging. (89)

B. ONDERWIJS EN OPVOEDING

De anarchisten hadden steeds grote aandacht besteed aan opvoeding en onderwijs, die door hen werden beschouwd als beslissende revolutionaire factoren. Was het niet zo dat om 'de

revolutie in de dingen' te doen slagen, deze vooraf gegaan moest worden door de 'revolutie in de geesten', anders gezegd de intellectuele, morele omwenteling. Nagenoeg alle grote anarchistische denkers schreven over deze intellectuele en morele omwenteling. Veel van hun ideeën komen in deze tijd verrassend fris over. Bakoenin stelde dat de verworping van de aanvankelijke gelijkheid bij de geboorte tot ongelijkheid onder invloed van de opvoeding moest worden tegengegaan door een voor eenieder gelijk onderwijs. Geen enkele klasse zou de arbeiders nog kunnen uitbuiten door middel van haar kennis. Dat het een integrale opvoeding moest worden stond buiten kijf. De arbeiders zouden vorming genieten op industrieel-praktisch, wetenschappelijk-theoretisch – beide terzelfdertijd zowel algemeen, als specialistisch opgevat – , alsook op moreel vlak. De opvoeding op moreel vlak wou vooral misprijzen voor het gezag en eerbied voor de menselijke waardigheid aankweken en niet omgekeerd, zoals de traditie het zag. Compleet mensen moesten er gevormd worden, die zelf hun specialisatie zouden kiezen; de opvoeding moest onafhankelijke en vrije individuen beogen. Ook de gemengde opvoeding werd door de anarchistena als noodzakelijk ervaren. (90)

Vooraf tijdens de jaren 1897-1914 genoot de opvoedingsproblematiek binnen de anarchistische beweging een grote belangstelling. Inspiratiebronnen waren en bleven de pedagogische denkbeelden van de grote anarchistische theoretici. Opvallend nochtans was het zeer grote wantrouwen tegenover de gelaïcizeerde staatsschool, die als zeker even gevaarlijk als haar katholiek pendant werd ervaren. De staatsschool verkondigde evengoed dogma's; de staatsleraars waren de 'flics intellectuels de la classe capitaliste'. Met het oog op een eventuele versnelling van de revolutie gingen ook hier een aantal anarchistena zich volledig wijden aan deze nieuwe vorm van propaganda, in die mate zelfs dat ze hun uiteindelijke beweegredena totaal vergaten. (91)

Er werden volksuniversiteiten voor volwassenen opgericht; nieuwe tijdschriften, ondermeer met de bedoeling de diverse pedagogische experimentena te koördineren, zagen het licht. Maar veel van wat ondernomen werd was dikwijls allesbehalve anarchistisch. Men moest een beroep doen op andersdenken, de doorgegeven cultuur was meestal zomaar gewoon cultuur in plaats van de bedoelde libertaire cultuur. De volksuni-

versiteiten kregen ten laatste zelfs subsidies toegekend. Het leek allemaal nogal sterk op verspilling van anarchistische energie, van arbeidersenergie. (92) Daarnaast was men ook actief bij enkele pogingen om kindertehuizen naar libertair model uit de grond te stampen. Dat het hun in de eerste plaats om humanitaire motieven te doen was, had een anarchistische campagne tegen de 'heropvoedingsgestichten' reeds bewezen. De tehuizen werden niet opgezet als een gemakkelijke vorm van rekrutering voor de beweging, maar uiteraard wel in de hoop een nieuwe mens te vormen. De meeste initiatieven kwamen echter niet van de grond of groeiden uit tot een ruimere socialistische aangelegenheid.

Over het algemeen waren de resultaten van de libertaire experimentena erg teleurstellend. Het hooggestemde ideaal waarmee men van start was gegaan – een libertaire mens te vormen die de sociale revolutie eens en voorgoed mogelijk zou maken – bleek vooralsnog niet te verwezenlijken. Wel mag de invloed van de anarchistische pogingen op het stuk van vernieuwing van onderwijs- en opvoedingsmethoden – ook nu nog – niet onderschat worden. (93)

C. OORLOG AAN DE OORLOG

Bakoenin stelde het vaderland, 'la patrie', tegenover de staat, 'l'état'. Vaderlandsliefde, 'patriottisme' was voor hem het gevoel van liefde dat iedere mens koesterde voor zijn geboortegrond, een reële, natuurlijke liefde. Het vaderland, de nationaliteit was evengoed als de individualiteit een natuurlijk, sociaal, psychologisch en historisch feit. Principieel bepleitte Bakoenin dan ook, naast het respect voor de individualiteit, het respect voor de nationaliteit. Elke schending van de nationaliteit was zonder meer misdadig. Ook Elisée Reclus sprak van de liefde voor de geboortegrond, de moedertaal en de volksgenoten waarmee men ideeën, gevoelens en zeden deelde.

De staat daarentegen was niets anders dan loutere abstractie, een metafysische, mystieke, politieke, juridische fictie. Het politiek patriottisme, met andere woorden de liefde voor de staat, steeds volgens Bakoenin, had niets te maken met een

werkelijk, natuurlijk gevoel als de liefde voor het vaderland. Door middel van een leugenachtige abstraktie had men dit patriottisme ingang doen vinden als uitdrukking van echte vaderlandsliefde, ofschoon beide wezenlijk tegenover elkaar stonden. De regeerders hebben de staat tot inkarnatie van het vaderland gepromoveerd, vaderlandsliefde werd tot kultus van de staat. De liefde voor de geboortegrond werd tot slaafse onderworpenheid van het individu aan de wil van één of meerdere leiders, van wie de enige zorg was, zich in het eigen voordeel van de hele natie te bedienen. Een onmenselijke haat voor al wat vreemd was werd gekultiveerd met de uitsluitende bedoeling de macht van de nationale staat, dit wil zeggen de privileges van de uitbuiters van de natie, te behouden en te verstevigen. Het ging de heersers immers helemaal niet om de verknoktheid aan de eigen grond, maar des te meer om de verknoktheid aan de door hen verworven voorrechten. De burgerij was hoegenaamd niet vaderlandslievend; ze kon maar zo 'kosmopolitisch' zijn, net als het kapitaal overigens, waarvan ze de levende weerspiegeling was. De burgerij had haar vaderland daar waar het kapitaal het meest opbracht. Het politiek patriottisme diende slechts tot voordeel van een parasiterende minderheid. (94)

De anarchisten waren dan ook heftig gekant tegen oorlogen. Oorlogen beoogden geenszins de bescherming van het gemeenschappelijk goed van alle mensen van een zelfde natie, dan wel de vrijwaring van de privileges van de minderheid die de staat in handen hield. Niet weinig libertaire organisaties ter bestrijding van leger, oorlog en bourgeoispatriottisme zagen in Frankrijk het licht. Hun gemiddelde levensduur lag echter aan de lage kant. Zo kwam het dat tot 1900 eigenlijk vooral de libertaire pers de nodige antipatriottistische en antimilitaristische noten de wereld inzond, dit hoofdzakelijk binnen het kader van een meer algemene propaganda. (95)

In 1902 werd dan toch weer een specifieke Ligue Antimilitariste op touw gezet. De individualisten Paraf-Javal (96) en Libertad, de syndikalist Yvetot behoorden tot de bezielers. De opheffing van alle legers werd tot doel gesteld. De jonge Franse liga was present op het internationaal antimilitaristisch kongres te Amsterdam in 1904. Het zou er evenwel tot een scheuring komen binnen het Franse kamp. Aanleiding daartoe was de discussie over de aktiemethodes. De individualisten Libertad en

Paraf-Javal verlieten het kongres omdat zij zich niet konden verzoenen met andere aktiemiddelen dan de (individuele) desertie. Dit alles kon echter de oprichting van de Internationale Anti-Militaristische Vereeniging (I.A.M.V.) niet in de weg staan. De Franse liga fungeerde voortaan als Franse sekte van de internationale vereniging. Nu de individualisten opgestapt waren, speelden vooral de anarchistische syndikalist met onder meer Yvetot, die sekretaris werd, een belangrijke rol binnen de liga, die overigens zijn intrek nam in een lokaal van de C.G.T. Met de I.A.M.V. was hun devies: 'geen man, geen cent voor het militarisme'. (97)

Dat de aktie een zekere bijval oogstte valt niet te loochenen. Vooral in Parijs en de grote steden werden groepen opgericht. Einde 1905 telde de organisatie 93 groepen, ongeveer 5.500 leden hadden zich aangesloten. Een aktieve propaganda werd gevoerd met onder meer brochures, pamfletten, kranten en meetings. Een nationaal kongres ging door in 1905 te St-Etienne. In theorie volgde men geen strikt anarchistische, maar een open revolutionair-antimilitaristische lijn. Praktisch gezien echter was het Franse antimilitarisme haast een exclusieve aangelegenheid van anarchisten en revolutionair-sindikalist.

De organisatie had zwaar te lijden onder een steeds toenemende repressie. Omwille van een ondertekend aanplakbiljet dat zich richtte tot de dienstplichtigen, gingen vele kopstukken van de beweging voor jaren de nor in. Een kort daarop volgende tweede en zelfs derde affiche met enkele duizenden ondertekenaars konden niet verhinderen dat de beweging voor lange tijd onthoofd was. In 1907 doekte men de organisatie op. In 1908 werd de werking wel hernomen, maar de zaak draaide nooit meer als voorheen. Meer en meer gingen de verschillende partijen en vakverenigingen op eigen houtje aktie voeren.

De invloed van de antimilitaristische campagnes is nauwelijks te meten. In ieder geval steeg het aantal dienstweigeraars in de vooroorlogse jaren vrijwel voortdurend. Hun cijfer klom van 5.991 in 1902 tot 12.000 à 13.000 in 1912. In 1911 werden 76.723 deserteurs en weerspannigen in dienstverband gezocht door de politie. (98)

Beter nog dan binnen het kader van de I.A.M.V.-werking kan de houding van de anarchisten tegenover het leger nagegaan worden in hun bloedeigen pers. Bestond er bij de anarchisten

eensgezindheid omtrent de noodzaak van antimilitaristische aktie, over de vraag wat de krachtlijnen ervan moesten zijn, was men weer nagenoeg hopeloos verdeeld. De individualisten bij monde van *L'Anarchie* zagen uitsluitend heil in desertie of militaire ongehoorzaamheid en weigerden om die reden aan te sluiten bij de I.A.M.V., die hen in deze exclusieve voorkeur geenszins wilde volgen. Het kongres van de Franse sekte van de I.A.M.V. te St-Etienne in 1905 veroordeelde weliswaar de desertie niet – men moest de vrijheid hebben om zelf te beslissen – maar het geringe praktische nut van zulk een individuele daad werd terdege in de verf gezet. Dit was uiteindelijk ook de mening van *Les Temps Nouveaux* en *Le Libertaire*, hoe groot hun twijfels soms waren en hoe byzantijns ook ze hun visie vaak uitdrukten. De kwestie was of men het recht had aan de miliciens dergelijk nutteloos offer – en dat was de individuele revolutie ontegensprekelijk als het ging om desertie of om militaire ongehoorzaamheid – te vragen. (99)

Maar de kwestie waar de anarchisten nog het meest mee worstelden was de vraag 'Wat te doen in geval van oorlog?', niet het minst omdat dit probleem in het begin van de twintigste eeuw allesbehalve tot het rijk van de fantasie behoorde. Op papier was het allemaal heel eenvoudig. Wanneer een oorlog uitbrak, zouden de arbeiders gezwind een algemene staking en dito opstand aanvatten. De gedachte aan een algemene staking dateerde reeds van het derde kongres van de Eerste Internationale te Brussel in 1868 gehouden. Het element opstand werd er later aan toegevoegd en onder meer op het Frans antimilitaristisch kongres van 1905 bekrachtigd. De standpunten werden harder en harder naarmate de Eerste Wereldoorlog naderde en naarmate de nationale organisatie van de Franse anarchisten in de *Fédération Communiste Anarchiste*, voorloper van de *Fédération Communiste Anarchiste Révolutionnaire*, meer en meer een feit werd. Zo deden handleidingen voor sabotage de ronde.

Nochtans scheen de Franse regering niet zo erg verontrust te zijn, ook al bekleedde meer dan één kopstuk uit de antimilitaristische beweging een verantwoordelijke funktie binnen de vakbeweging. Terecht heeft ze er hoogstwaarschijnlijk op gespekuleerd dat de anarchistische propaganda het grootste deel van de bevolking helemaal niet bereikte; de vlotte wijze waarop het bevel tot mobilisatie vrijwel algemeen door de Fransen

werd beantwoord, spreekt in dat verband boekdelen. De Franse ministers hadden overigens nog een andere reden om niet al te zeer bevreesd te zijn. De machtige C.G.T. had zich slechts met een heel belangrijk voorbehoud uitgesproken voor algemene staking en opstand in geval van oorlog. Meer bepaald was het de uitdrukkelijke wens van de C.G.T. dat daarover binnen de arbeidersbeweging een internationale konsensus zou bestaan. Overigens bleken de meeste anarchisten het hoofdzakelijk bij 'woorden' te houden: nooit hebben ze een ernstige poging ondernomen om een klandestiene antimilitaristische organisatie uit te bouwen. Velen evolueerden bij het uitbreken van de oorlog al vlug in de richting van de 'Union sacrée'. (100)

De uitlatingen van Kropotkin naar aanleiding van een discussie met zijn kameraden van *Les Temps Nouveaux* in 1905 waren van groot belang, omdat ze de uitdrukking waren van een heel bijzondere ontwikkeling in het anarchistisch antimilitarisme. Voor Kropotkin was het niet voldoende dat bij agressie van een militaire macht tegen Frankrijk de dienstplichtigen in staking gingen. Het kwam er op aan het grondgebied van de begonnen sociale revolutie te verdedigen tegen de imperialistische, burgerlijke 'horden' van de Duitse, Engelse en Russische overweldigers ten einde de revolutie te beveiligen. 'Faisons la révolution et courons aux frontières, comme soldat de la révolution' was voor Kropotkin het devies. De angst voor een nieuwe verplettering van Frankrijk door Duitsland met alle voor de beschaving rampzalige gevolgen vanden zat er bij Kropotkin diep in sedert de overwinning van de Duitse gecentraliseerde, militaristische staat in 1871. Dertig jaar 'reaktie' hadden ze eraan overgehouden, de kultus van het militarisme was zelden zo intensief geweest, de socialistische beweging had zware klappen gekregen. Volgens Kropotkin moesten de antimilitaristen elke natie verdedigen die aangevallen werd door een militaristische staat en die te zwak was om zichzelf te verdedigen. En daar bestond helemaal geen twijfel over wanneer het Frankrijk gold, dat aangevallen werd door een coalitie van burgerlijke machten die het Franse volk vooral haatten omwille van de voorhoederol die het steeds gespeeld had in de sociale revolutie.

Kropotkins aanbreng betekende onmiskenbaar een totaal nieuw geluid in de discussie. Op de keper beschouwd ging het hier om niets minder dan een feitelijke toegeving aan de idee

van de nationale verdediging onder kapitalistisch regime. Kropotkin verwekte dan ook de nodige deining in libertaire kring. Zeldzaam waren de positieve reacties als die van Almereyda (101) in *Le Libertaire*. Als men de Franse administratie met geweld mocht bekampen, waarom mocht men zich dan niet op dezelfde wijze verzetten tegen de vestiging van een vreemd gezag, aldus Almereyda. *Les Temps Nouveaux* en *L'Anarchie* waren echter volledig tegen. 'Décidément la guerre nous répugne, même avec la révolution comme apéritif', schreef *L'Anarchie*. En Charles Albert in *Les Temps Nouveaux* verweet Kropotkin van de militanten te eisen terzeldertijd zowel antimilitaristisch-revolutionair, als nationalistisch te zijn. (102)

De discussie duurde al bij al niet zo lang. Al vlug vermeed men het probleem diepgaand te onderzoeken. Ofwel zweeg men, ofwel bleef men verder bij gelegenheid het wat gemakkelijke 'oorlog aan de oorlog door middel van algemene staking en opstand' roepen, zonder daar echter dieper op in te gaan. In elk geval ging onder de revolutionaire frazeologie van de anarchistische syndikalisten, overigens vaak voor tegenstrijdige interpretaties vatbaar, heel wat onzekerheid schuil over de revolutionaire mogelijkheden op de dag van de mobilizatie.

D. ANARCHISTISCHE KOLONIES

De terugkeer naar het gemeenschapsleven bekoorde in de negentiende eeuw meer dan één socialistische strekking. Met een hardnekkige vasthoudendheid probeerden socialistenvan diverse pluimage zogenaamde 'milieux libres', 'kolonies', communes zou men ze kunnen noemen, op te richten; pogingen, die na verloop van tijd even hardnekkig steeds weer mislukten. Robert Owen was een van de dapperen. (103)

Ook de Franse anarchisten waren erop gebrand kolonies te vestigen, waar volgens libertair model zou geleefd worden. Vooral tijdens de kalme periode die volgde op de aanslagen van 1892 tot 1894 werden talrijke, gevarieerde pogingen ondernomen. Enkele overleefden niet eens het stadium van de plannen, andere duurden verschillende jaren. (104)

De kolonies kenden één voor één een eigen verloop. Toch

kan men tot op zekere hoogte een aantal gemeenschappelijke punten aanduiden. Soms werd een sociëteit opgericht die op haar beurt de oprichting van de kolonie financieel mogelijk moest maken. Dat was onder meer het geval voor 'Le Milieu Libre' te Vaux (1902-1906), waar onder andere de individualisten Armand (105) en Paraf-Javal tot de 'geldschietsters' behoorden, zonder dat ze echter iets te maken hadden met de vereniging van kolonisten zelf. De criteria bij het runnen van de onderneming waren libertair: ieder moest produceren naargelang van zijn mogelijkheden en mocht anderzijds consumeren volgens zijn behoeften. Meestal beperkte men zich tot het bebouwen van het land; ambachtelijke bezigheden, zoals de vervaardiging van hoeden en schoenen, konfekti enz., behoorden evenwel ook tot de mogelijke activiteiten. Minder talrijk waren de pogingen om binnen de kolonie libertaire scholen of drukkerijen op te richten.

Slechts enkele kolonies hielden het verscheidene jaren uit. De oorzaken van dit falen waren van diverse aard. Het tekort aan het nodige kapitaal om dergelijke ondernemingen te beginnen kunnen we als een eerste reden naar voren schuiven. Kwam daarbij dat nog veel meer dan in het dagelijkse leven erg zuinig moest geleefd worden; materiële moeilijkheden waren schering en inslag. Het anarchistisch principe 'ieder volgens zijn eigen behoeften', evenals de verkorting van de werktijd waren enkel te verwezenlijken bij een hoge produktiviteit waarvoor op haar beurt een degelijke technische uitrusting vereist was. Deze laatste lag niet in de mogelijkheden van de kolonies, die zich gedwongen zagen een strenge rantsoenering en werkdiscipline in te voeren. Daaruit resulteerde uiteindelijk een vaak even grote beperking van de vrijheid als onder het kapitalistische stelsel het geval was. Anarchisten (zeker de koloniserende anarchisten) waren dikwijls mensen van een vrij origineel type, mensen die droomden van het universeel geluk, dat nagenoeg onmiddellijk door vrije samenwerking verwezenlijkt kon worden. Bovenal waren het sterk vrijheidlievende mensen. De harde discipline van het primitieve kolonieleven betekende ontegensprekelijk een zware domper op de vrijheidsliefde van die oorspronkelijke lieden. Bovendien eisten relatiemoeilijkheden, driehoeksverhoudingen en andere, binnen de beperkte koloniekering de nodige tol op. (106)

Mensen als Kropotkin en Reclus lieten ten andere niet na een

vermanende wijsvinger op te steken. Meer dan eens werd op de kongressen gewaarschuwd voor wat men noemde 'kommunistische eilanden'. Het was onmogelijk, zo stelde men, abstraktie te maken van het omringend milieu; onvermijdelijk droegen de kolonisten bij hun intrede in de kolonie het gif der burgerlijke maatschappij met zich mee. Het was zonder meer utopisch te geloven dat deze kolonies de functie van propaganda van de daad, van 'leçon des choses', zouden kunnen vervullen. Helemaal tot het rijk van de utopie behoorde alleszins het geloof dat de veralgemening van de kolonies de economische fundamente van de sociale revolutie zou kunnen gieten. Een andere reden om het kolonizatiestreven af te remmen was dat door de vaak erg onvruchtbare, teleurstellende en bovendien niets vermogende kolonizatiepogingen overtuigde anarchisten afgehouden werden van de eigenlijke anarchistische propaganda, voor een werkelijke bevrijding ditmaal. De anarchisten hadden er volgens Elisée Reclus alle baat bij de voeling met de wereld te bewaren. De wereld was de beste leerschool die de anarchist zich kon indenken. (107)

5. Illegalisten en individualisten

De propaganda met de bom had afgedaan na 1894. Weliswaar schreef men af en toe nog eens in verheerlijkende termen over bepaalde anarchistische martelaars, maar globaal keerde men terug naar het oorspronkelijk concept van de 'leçon des choses', dat helemaal geen springtuigen nodig had. De enkele aanslagen die na 1894 uiteindelijk nog plaats vonden, waren duidelijk geïsoleerde feiten. Uitdrukkelijk wezen de anarchisten op de geringe efficiëntie van deze daden. (108)

Wel kende de periode van 1894 tot 1914 een tamelijke opbloei van het illegalisme, waarvan reeds sprake was geweest in vroegere jaren. Die opbloei kan wellicht verklaard worden uit de relatieve kalmte van de periode, uit de verveling die de gedwongen rust met zich mee bracht – de massa's stonden blijk-

baar niet ongeduldig te trappen om de libertaire banier te volgen. Vandaar dat de gedachte om zijn eigen, persoonlijke ontvoogding te gaan bewerken steeds meer opgang maakte. Gedaan met zich op te offeren voor idealen als de Idee, de Revolutie, de Propaganda, de Solidariteit gingen een aantal lui aan de rand van de beweging denken. Men wilde leven, zijn individualiteit integraal ontwikkelen. Ieder individu had recht op zoveel mogelijk welzijn en alle middelen daartoe waren goed. Een vaste theorie bestond niet, maar algemeen werd het recht op diefstal aanvaard; niet als natuurlijk recht, wel als tegenwicht voor de uitbuiting vanwege de bezitters. De diefstal zou ten andere pas met de uitbuiting en de uitbuiters zelf verdwijnen. De 'reprise individuelle', de persoonlijke rechtspleging door bijvoorbeeld één en ander door diefstal terug te nemen en dus eerlijker te verdelen, zagen de illegalisten als een daad van revolutionair gehalte. Een schoolvoorbeeld van het illegalisme was wel de 'bande Jacob' of bende van Abbeville (1900-1904), een bende met hoofdkwartier te Parijs die op georganizeerde wijze uithuizige bezitters doorheen heel Frankrijk van het nodige beroofde. (109)

Les Temps Nouveaux verklaarde zich van meet af aan onvermurwbaar tegen. *Le Libertaire* daarentegen zette van 1896 tot 1898 zijn kolommen open voor de illegalisten. Maar het is onaanvechtbaar dat de verschijning van *L'Anarchie* in 1905 beslissend was voor de ontwikkeling van het illegalisme. Grote inspirator van het individualistisch-anarchistisch blad was Libertad. (110) Belangrijke medewerkers waren onder meer Emile Armand en Georges Paraf-Javal. Deze individualisten raadden ten eerste aan niet op de revolutie te wachten; de belovers waren bedriegers volgens hen. Waar het op aan kwam, was zelf zijn eigen revolutie te maken, vrije mensen te worden, in kameradschap te leven. Het individualisme was voor hen 'de voortdurende, beredeneerde reactie van het individu tegen al wat het omringde, de bevestiging door eenieder van het bestaan van zijn eigen 'ik' en van het verlangen zich volledig te ontwikkelen'. Deze theorieën waren reeds jaren voordien door bepaalde anarchisten uit de doeken gedaan in *Le Libertaire*, maar toen zaten de individualisten nog her en der verspreid. Vooral dankzij Libertad hadden zij nu een eigen orgaan, eigen lokalen, eigen konferenties. (110)

De motieven voor deze individualistische revolutie zullen

ontegensprekelijk wel vaak van edele inspiratie geweest zijn, maar even ontegensprekelijk moesten in een milieu waar men een totaal misprijzen aan de dag legde voor de arbeider, waar men hem beschouwde als nog minder dan niets, de eventuele afwijkingen op deze doctrine fataal eindigen. Niet dat het illegalisme zomaar door alle individualisten zonder voorbehoud aanvaard werd, maar toch bestond er bij hen een vrij algemene sympathie voor het illegalisme. Het kwam er helemaal niet op aan of men zich nu legaal of illegaal door het leven sloeg; men moest er enkel op letten, dat men rationeel was, dit wilde zeggen, dat men het risico beperkte. Deze dikwijls terugkerende uitlatingen moeten een dramatisch effect gehad hebben op de jongelui die door de risico's van de propaganda een gedwongen marginaal bestaan kenden en bij wie de honger een menswaardig leven te kunnen leiden, vaak bijzonder groot was. De 'bandits tragiques' van de bende van Bonnot (1911-1913) waren er de trieste illustratie van. (112)

6. De anarchistische 'partij' 1894-1914

Het anarchisme had altijd een wezenlijke vijandigheid gekoesterd tegen van al wat naar centralisatie of gezag zweemde. De 'organisatie in praktijk' werd er geenszins eenvoudiger door en bleef binnen de beweging een immer heet hangijzer. Jean Grave en met hem *Les Temps Nouveaux* vertolkte de mening van heel wat anarchistinnen, wanneer hij zich uitsprak tegen elke blijvende organisatie – men kan het ook een partij noemen – die volgens hem niets anders zou zijn dan een kleine staat binnen de staat. Zoiets eindigde altijd op de verdrukking van het individu. Een partij was goed voor de politieke revolutie, maar niet voor de sociale revolutie. Want wat was de sociale revolutie anders dan de opheffing van elke organisatie, de vrije vereniging van de individuen naar affiniteit en strekking? Wel erkende Grave de noodzaak van tijdelijke 'ententes' voor het voeren van kollektieve acties, waarvan de doelstellingen echter altijd heel nauwkeurig afgelijnd moesten worden. Bovendien moes-

ten de aldus ontstane ententes uit zichzelf verdwijnen, eenmaal de actie naar haar einde ging.

Ondanks de angstvalligheid van de anarchistinnen tegenover nagenoeg alle organisatie konden zij niet buiten de evidente noodzaak zich op één of andere manier te organiseren. Deze tweeslachtigheid leidde tot heel wat pogingen om, aangezien blijvende organisatie nu eenmaal uit den boze was, dan toch 'duurzame ententes' op te zetten, die echter bijna van nature uit tot mislukken gedoemd waren. Het is niet in geringe mate aan deze organisatorische onmacht te wijten dat verscheidene militanten uiteindelijk braken met het traditioneel anarchisme en hun heil onder meer in het syndikalisme gingen zoeken. (113)

Een eerste poging om de anarchistische gelederen wat meer te sluiten vormde de organisatie, in 1900, van een te Parijs te houden internationaal revolutionair arbeiderscongres. Het werd echter op de valreep verboden. Initiatiefnemers waren Pelloutier, Pouget en de Nederlander Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Het congres werd door de anarchistinnen voorgesteld als het vanzelfsprekend vervolg op het internationaal socialistisch congres van 1896 te London, waar de anarchistinnen voorgoed de toegang tot de verdere socialistische congressen was ontzegd. Het was dan ook uitdrukkelijk bedoeld als antiparlementaire repliek op het internationaal socialistisch congres dat in 1900 eveneens te Parijs zou doorgaan. Een belangrijk punt was door toedoen van Christiaan Cornelissen, ook al een Nederlander, en de Etudiants Socialistes Révolutionnaires Internationalistes (E.S.R.I.) op de dagorde van het antiparlementair congres geplaatst. Het betrof een voorstel tot oprichting van een internationale kommunistische revolutionaire federatie van alle liberale groepen ter wereld. Deze federatie zou helemaal niet centralistisch opgevat worden, maar zou op basis van een ruim revolutionair platform als korrespondentiebureau van de aangesloten groepen fungeren. De reacties waren verdeeld, sommige anarchistinnen gingen akkoord, anderen zoals Grave toonden zich ronduit vijandig. Volgens Grave was het concept van een dergelijke federatie op een centralistische, autoritaire leest geschoeid; zij zou de dood van elke zin voor initiatief tot gevolg hebben. Een eenheid van opvattingen was niet te verwezenlijken en was trouwens ook niet wenselijk. Een federatie was slechts aanvaardbaar in de mate dat zij, verre van het geesteskind te zijn van een congres, de vrucht was van een langzame

ontwikkeling van onderuit. Enkele regionale federaties steunden het voorstel daarentegen wel, maar toch viel van 1901 tot 1907 in Frankrijk geen enkele poging meer te noteren tot het scheppen van hechtere banden tussen de verschillende anarchistische groepen. (114)

In 1907 greep vooral op initiatief van Belgen en Nederlanders het internationaal anarchistisch kongres van Amsterdam plaats. De Fransen behoorden niet tot de ondertekenaars van de circulaire en het aantal deelnemers van Franse zijde was gering. De syndikalistie hadden het te druk en de traditionele vijandigheid van de Franse anarchisten tegenover organisatie was nog altijd even groot – in tegenstelling met België, Nederland en Duitsland bestond in Frankrijk trouwens geen nationale anarchistische federatie. Het kongres viel geenszins in de Franse smaak en dat was nog minder het geval met de door het kongres opgerichte Anarchistische Internationale of Internationale Libertaire. Enkele meer regionale organisatiepogingen die Franse militanten mede door toedoen van het kongres ondernamen, kenden evenmin bijval. Zover moeten wij niet zoeken naar de oorzaken van het organisatorisch falen van de Franse anarchisten: de invloedrijke, meest 'begaafde' anarchisten waren vrijwel zonder uitzondering afkerig van de pogingen tot organisatie. Zij die dan wel een – vergeefse – poging ondernamen, behoorden doorgaans tot de groep van de minder briljante en tevens minder invloedrijke anarchisten. De anarchistische syndikalistie op hun beurt vonden een ideologische organisatie volkomen overbodig en een laatste groep, weliswaar overtuigde, anarchisten behoorde tot de Parti Socialiste. (115)

Het gevaar voor uitdunning van de anarchistische rangen was reëel. Steeds meer militanten waren de onmacht van hun eigen beweging moe en stonden op het punt deze te verlaten voor andere 'organisaties'. Het is mogelijk dat deze dreigende aderlating het streven naar organisatie bij de anarchisten enigszins aanwakkerde. Nadat nog enkele organisatorische initiatieven gestrand waren, besloot een vrij algemeen bijgewoond nationaal libertair kongres in 1913 te Parijs tot de oprichting van de Fédération Communiste Anarchiste Révolutionnaire (F.C.A.R.). Aan de vooravond van de grote wereldbrand kende de Franse anarchistische beweging eindelijk een zekere samenhang. (116)

De onmacht tot organisatie, uitermate kenmerkend voor de Franse beweging voor de Eerste Wereldoorlog, schrok in ieder geval een aantal overtuigde militanten af. Bovendien kon de beweging, in vergelijking met de vorige decennia, van 1894 tot 1914 haar kaders nauwelijks vernieuwen. De vergrijsde militanten Reclus, Faure, Grave en anderen waren er nog bijna allemaal, maar er waren geen nieuwe theoretici of activisten voor handen die het roer konden overnemen. De jongeren raakten voornamelijk verspreid over de diverse deel- of randbewegingen van het anarchisme. (117)

Het aantal anarchistische militanten en sympatisanten tijdens de periode 1890-1914 is moeilijk te becijferen. Vergelijkingen maken kwa effectieven met de voorgaande decennia is nagenoeg onmogelijk. Op basis van de pers (door het aantal titels, de periodiciteit en het totaal aantal uitgebrachte nummers in kaart te brengen) kan men niettemin een vrij getrouw beeld krijgen van de evolutie van de anarchistische uitstraling. Dit beeld wordt trouwens bevestigd door partiële cijfergegevens in verband met het aantal groepen en militanten. De resultaten bewijzen dat de Franse anarchistische beweging ondanks alles opgang maakte. Van 1893 tot 1913 (met uitzondering van het repressiejaar 1894) verdubbelde zij haar invloed. De Eerste Wereldoorlog betekende echter het begin van het einde. De beweging bereikte daarna nog wel het peil van 1893, maar nooit meer dat van 1913. (118)

Volgens bepaalde 'marxistisch' geïnspireerde theorieën bestond de anarchistische aanhang nagenoeg uitsluitend uit lui die tot het zogenaamde Lumpenproletariat behoorden, marginalen, outcasts, verder uit ambachtslieden die als het ware voortdurend in een pre-industriële droom leefden, evenals tennissen uit zich in de utopie vermeiende intellectuelen. Dit komt alvast voor Frankrijk niet met de werkelijkheid overeen. Het beeld van de dikwijls jonge marginaal kan wellicht in zekere mate opgaan wat de illegalisten en de individualisten betreft. Maar het illegalisme was slechts een zeer tijdelijk randverschijnsel van het anarchisme, de individualisten betekenden nog slechts weinig na 1914. De libertair-kommunisten maakten ontegensprekelijk het gros van de beweging uit.

Deze libertair-kommunisten behoorden steeds in overwegende mate tot de arbeidersgroep. De beweging rekruteerde inderdaad veel militanten onder leerbewerkers, textielarbeiders

ders, bouwvakkers en nog het meest van al onder arbeiders uit druk- en metaalnijverheid. Vaak ook vervulde de libertair-kommunist één of andere syndikale aktiviteit. Men kan dus niets anders dan het arbeiderskarakter van de libertair-kommunistische beweging onderstrepen. Zij onderscheidde zich op dat vlak nauwelijks van de socialistische beweging.

Zoals met veel militante bewegingen het geval is vond de anarchistische beweging zijn aanhangers wel voornamelijk onder jonge mensen. Bovendien had ook het overgrote deel der oudere militanten zich reeds op heel vroege leeftijd tot het anarchisme bekend. (119)

Evenals tijdens de periode voor 1894 speelde de propaganda door geschrift en gesproken woord tijdens de jaren negentig en na de eeuwwisseling een bijzonder grote rol binnen de anarchistische aktiviteit. En dan denken wij in de eerste plaats aan de libertaire pers, die vanaf 1895 opnieuw een grote aktiviteit begon te ontplooiën met op kop de drie weekbladen, *Les Temps Nouveaux*, *Le Libertaire* en *La Sociale*. In 1905 zou daar dan nog *L'Anarchie* bijkomen.

Les Temps Nouveaux onder leiding van Jean Grave kan beschouwd worden als de opvolger van *La Révolte*, dat na zeven jaar verschijning ten onder was gegaan aan de repressie van 1894. *La Révolte* had overigens op zijn beurt *Le Révolté* (1879-1887, oorspronkelijk met zetel te Genève, vanaf 1885 te Parijs) opgevolgd. *Les Temps Nouveaux* bleef tot 1914 verschijnen en kon zich beroepen op de medewerking van Peter Kropotkin, Elisée Reclus, Charles Albert, Paul Delesalle, Pierre Monatte, Varlan Tcherkessov en vele anderen onder wie niet weinig kunstenaars. *Les Temps Nouveaux*, de gezaghebbende spreekbuis van het anarchistisch-kommunisme, had onder de anarchistische bladen ongetwijfeld de meeste lezers. Begonnen met een oplage van 18.000, moest men zich echter al vlug tevreden stellen met een gemiddelde oplage van 7.000. Advertenties waren uit den boze, zodat het blad (zoals vrijwel alle anarchistische publikaties) van meet af aan een precaire financiële situatie kende. De boot werd drijvende gehouden door verkoop van brochures, betaalde konferenties met tombola, allerhande aktiviteiten georganiseerd door de vriendenkring van het blad, leningen, toevallige inkomsten, enz. Het gemiddeld aantal verkochte nummers circa 1902 mag geschat worden op 4.000, het aantal abonnementen op 1.100. (120)

Eveneens te Parijs verscheen vanaf 1895 *Le Libertaire* onder leiding van Sébastien Faure en dit tot 1914. De derde tenor van de libertaire pers, *Le Père Peinard*, geesteskind van Emile Pouget en opgericht in 1889 (eveneens met zetel te Parijs), had tijdens de repressiejaren 1894-1895 zijn verschijning voortgezet vanuit Londen. Bij zijn terugkeer in Frankrijk in 1895 stichtte Pouget *La Sociale*, om in 1896 opnieuw *Le Père Peinard* te laten verschijnen en dit tot 1900. Van 1905 tot 1914 verscheen tenslotte nog *L'Anarchie*, de krant van de individualistische anarchist. Daarnaast werden nog tal van regionale bladen gedrukt die echter vaak een waar paddestoelenbestaan kenden. (121) De propaganda door middel van brochures was erg in zwang. Vrijwel elke groep of tijdschrift had zijn eigen kollektie.

Van tijd tot tijd werden ook campagnes op touw gezet. Nageenoe permanent werd – met evidente hoogtepunten – de campagne voor het boycotten van de verkiezingen gevoerd. Daarnaast was er de agitatie voor het 'gratis brood', dat volgens sommigen een zaak met veel propagandistische waarde, een etappe op weg naar de libertaire maatschappij was. Een veel beproefd agitatiemiddel was nog de konferentietoernee. Een belangrijke plaats binnen de anarchistische bijeenkomsten namen zang en gedicht in.

De strijd tegen de repressie genoot een bijzondere aandacht, zo onder meer ten tijde van Dreyfus. De aktie ten voordele van de Spaanse libertaire pedagoog Francisco Ferrer kende echter niet dezelfde gelukkige afloop. (122) In 1906 werd Ferrer een eerste maal gearresteerd op beschuldiging van medeplichtigheid bij een aanslag van een oud-medewerker op het Spaanse vorstenpaar. Onder internationale druk werd hij echter vrijgelaten. De rationalistische 'moderne scholen' die onder zijn impuls waren opgericht, werden door de Spaanse overheid echter gesloten. Ferrers lijdensweg was nog niet ten einde. Toen hij in 1908 na afloop van de Bloedige Week (zo genoemd naar de bloedige onderdrukking van de massale, gewelddadige antimilitaristische en antiklerikale algemene staking, die in oorsprong gericht was tegen de oproeping van Catalaanse reservisten voor Spaanse 'belangenverdediging' in Marokko) einde juli te Barcelona terugkeerde, werd hij terstond opgepakt. Ondanks een algemene verontwaardiging werd hij korte tijd daarna op beschuldiging van aanstichting van opstand zonder enig bewijs geëxecuteerd. (123)